ASESIAD LLESIANT

YNYS MÔN

Bwrdd Gwasanaethau Cyhoeddus Gwynedd a Môn 2022

ASESIAD LLESIANT YNYS MÔN

Mae Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (2015) wedi sefydlu Bwrdd Gwasanaethau Cyhoeddus ar gyfer pob ardal awdurdod lleol yng Nghymru er mwyn sicrhau bod cyrff cyhoeddus yn gweithio efo'i gilydd i greu gwell dyfodol i bobl Cymru.

Ar gyfer Gwynedd a Môn mae'r ddau Fwrdd wedi dod at ei gilydd i gydweithio, ac mae'n bartneriaeth sy'n cynnwys prif asiantaethau'r ddwy sir.

Mae'r Ddeddf yn gosod allan saith nod llesiant (gweler isod) – ac am sicrhau bod pob Bwrdd a darparwyr gwasanaethau cyhoeddus yn cydweithio i wella llesiant economaidd, cymdeithasol, amgylcheddol, a diwylliannol ar draws Cymru.

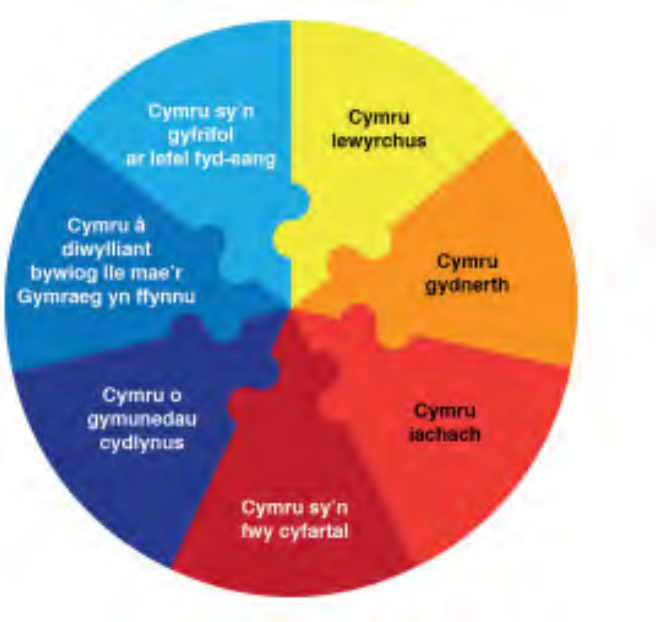

Mae'r ddeddf hefyd yn sefydlu egwyddor datblygu gynaliadwy ar gyfer cyrff cyhoeddus a Byrddau Gwasanaethau Cyhoeddus. Mae hyn yn golygu pan fydd penderfyniad yn cael ei wneud bod rhaid ystyried yr effaith y byddai'n ei gael ar bobl fydd yn byw yng Nghymru yn y dyfodol.

Y pum ffactor mae'n rhaid i ddarparwyr gwasanaethau cyhoeddus eu hystyried er mwyn dangos eu bod wedi rhoi'r egwyddor datblygu gynaliadwy ar waith yw:

- Yr hir dymor
- Atal
- Integreiddio
- Cydweithio
- Cynnwys

Pob pum mlynedd, mae Bwrdd Gwasanaethau Cyhoeddus Gwynedd a Môn yn paratoi a chynhyrchu asesiad o lesiant mewn ymgynghoriad gyda'r cyhoedd a phartneriaid. Dyma'r ail Asesiad i'r Bwrdd ei gynhyrchu, ac fe gyhoeddwyd yr un cyntaf yn 2017.

Sut mae'r Asesiad wedi cael ei chreu?

Mae Bwrdd Gwasanaethau Cyhoeddus Gwynedd a Môn wedi rhannu'r ddwy sir yn 14 o ardaloedd llai ac wedi cynnal gwaith ymchwil er mwyn deall a dysgu mwy am eu llesiant. Roedd chwech o'r ardaloedd yma yn Ynys Môn - Aethwy a Seiriol, Bro Aberffraw a Bro Rhosyr, Caergybi ac Ynys Cybi, Canolbarth Môn a Llifon, Lligwy a Twrcelyn a Talybolion.

Unwaith roedd y data wedi ei gasglu a'r gwaith ymchwil wedi ei gwblhau am yr wyth ardal cafodd llyfrynnau unigol eu cynhyrchu ar gyfer pob un o'r ardaloedd. Roedd y llyfrynnau yn edrych ar lesiant yng nghyd-destun y pedwar prif bennawd yn y Ddeddf - sef Cymdeithasol, Economaidd, Amgylcheddol a Diwylliannol. Mae pennawd ychwanegol wedi ei ychwanegu, sef 'Poblogaeth ac laith' gan fod y Bwrdd yn cydnabod pwysigrwydd y thema benodol yma i'r ardal.

Rhwng Ionawr a Mawrth 2022 cynhaliwyd ymgynghoriad cyhoeddus ar y llyfrynnau unigol. Gofynnwyd yn benodol os oedd y llyfrynnau yn adlewyrchiad teg o'r ardaloedd ac os oedd unrhyw wybodaeth ar goll.

Mae'r Bwrdd yn ddiolchgar iawn i bawb wnaeth ymateb a chynnig sylw. Defnyddiwyd y sylwadau er mwyn creu a chryfhau'r Asesiad Llesiant Ynys Môn, sef y ddogfen yma.

PRIF NEGESEUON YR ASESIAD LLESIANT

POBLOGAETH AC IAITH

Rhagwelir mwy o bobl dros 75 oed i'r dyfodol sy'n golygu fod angen cefnogi poblogaeth sy'n heneiddio a sicrhau bod unigolion yn aros yn iach am gyfnod hirach er lles yr economi a gwasanaethau iechyd a gofal.

Ystyrir Ynys Môn yn gadarnle i'r Gymraeg ond gwelir **gostyngiad yn y canran o siaradwyr dros y ddegawd ddiwethaf.** Mae cymunedau Ynys Môn yn poeni am yr effaith mae mudo, twristiaeth, argaeledd tai addas a fforddiadwy i bobl ifanc a theuluoedd yn ei gael ar y Gymraeg.

AMGYLCHEDDOL

Mae amgylchfyd naturiol amrywiol Ynys Môn yn adnodd pwysig. Mae arfordir, llynoedd ac afonydd, corsydd a choedwigoedd yn cael effaith bositif ar lesiant cymdeithasol, diwylliannol ac economaidd.

Mae newid hinsawdd yn her fyd-eang sy'n cael effaith ar lesiant yn Ynys Môn. Mae'n arwain at gymunedau sydd o dan risg llifogydd uchel, tywydd eithriadol a thir lithriadau a rhoi ein byd natur a chynefinoedd o dan bwysau cynyddol.

Mae gwarchod byd natur a bioamrywiaeth yn bwysig er mwyn datgarboneiddio. Yn Ynys Môn ceir cynefinoedd a rhywogaethau amrywiol sy'n storio'r carbon sy'n cyfrannu at lefel nwyon tŷ gwydr.

Mae Ynys Môn o dan bwysau amaethyddol cymharol uchel ac mae ffermio anghynaladwy yn achosi niwed i'r amgylchedd. Mae angen edrych ar gyfleoedd i gefnogi rheoli tir yn gynaliadwy er mwyn cyfarnnu at datgarboneiddio.

CYMDEITHASOL

Mae pryder am lefel ordewdra ymysg plant 4-5 oed yn rhanbarthol. Mae tystiolaeth o Loegr a'r Alban yn awgrymu fod y ganran yn debygol o godi o ganlyniad i effaith Covid-19 a'r cyfnod clo.

Mae Covid-19 yn debygol o gael effaith hir-dymor ar iechyd y boblogaeth. Mae hyn yn cynnwys effaith ar iechyd meddwl a chorfforol (er enghraifft, Covid-Hir) a gwaethygu nifer o anghydraddoldebau iechyd oedd eisoes yn bodoli.

Amlygwyd diffyg trafnidiaeth gyhoeddus fel her enfawr i gymunedau cefn gwlad. Roedd amlder gwasanaethau bws yn golygu ei fod yn anodd i drigolion gyrraedd cyfleusterau a gwasanaethau, ac yn debygol o gael effaith waeth ar rai grwpiau, er enghraifft, pobl anabl, pobl ifanc a phobl hŷn.

Mae ysbryd cymunedol yn un o brif asedau'r sir ac amlygwyd hyn ym mharodrwydd trigolion i helpu ei gilydd yn ystod cyfnod Covid-19.

Mae diffyg cyswllt digidol yn rhwystr i bobl a busnesau'r sir. Mae gweithio ac addysgu o bell yn ystod cyfnod Covid-19 wedi amlygu pwysigrwydd argaeledd band-eang.

ECONOMAIDD

Rhagwelir newidiadau yn sectorau gwaith ac i batrwm gwaith i'r dyfodol. Mae angen sicrhau cyfleoedd hygyrch i bawb mewn galwedigaethau fel gwyddoniaeth a thechnoleg.

Mae'r canran uchel o bobl Ynys Môn yn gweithio yn y galwedigaethau crefftau medrus (sy'n cynnwys ffermwyr a gweithwyr amaeth). Mae Brexit a'r lleihad mewn grantiau a cefnogaeth ariannol wedi cael effaith ar y sector yma.

Mae tlodi o bob math yn bryder yn Ynys Môn. Roedd ymateb i'r llyfrynnau drafft yn amlygu pryder am dlodi, mewn cyfnod be mae costau byw o bob math yn codi.

Mae prisiau a fforddadwyedd tai yn broblem mewn rhai ardaloedd yn Ynys Môn. Mae'nn cael effaith negyddol ar lesiant cymdeithasol, diwylliannol, ieithyddol ac economaidd ardaloedd.

Mae pryder am gyflwr economi leol y 'y stryd fawr' neu 'canol y dref'. Amlygwyd hyn yn bennaf yn Ardal Llesiant Caergybi ac Ynys Cybi.

O'i gymharu â ffigwr Cymru gyfan, mae canran uchel o adawyr ysgol blwyddyn 11 yn Ynys Môn yn NEET (gwyddys sydd ddim mewn addysg, cyflogaeth na hyfforddiant)

Mae diffyg swyddi gwerth uchel yn cael effaith ar lesiant yr ardal. Yn ogystal â'i effaith ar yr economi, mae hefyd yn ei gwneud yn anoff i gadw pobl ifanc yn y sir, ac felly'n effeithio'r iaith Gymraeg.

Mae darpariaeth gofal plant yn ddrapariaeth pwysig i economi Ynys Môn. Mae diffyg darpariaeth cynaliadwy yn effeithio cymunedau mewn rhai ardaloedd o'r sir ac mae hefyd pryder am y nifer o ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg sydd ar gael.

DIWYLLIANNOL

Mae'r amgylchedd naturiol yn addnodd holl bwysig sy'n cyfrannu at lesiant ac iechyd gan eu bod yn galluogi trigolion aros yn actif.

Mae diffyg gweithgareddau i blant a phobl ifanc yn bryder i gymunedau Ynys Môn. Mae canfyddiad fod hyn yn arwain at ymddygiad gwrthgymdeithasol ac yn golygu fod pobl ifanc y fro yn llai awyddus i aros yn y sir

Mae'n anodd asesu effaith Covid-19 ar ddigwyddiadau diwylliannol a celfyddydol. Mae'n fwlch data sydd angen sylw.

Mae mannau gwyrdd yn holl bwysig i lesiant trigolion Môn, ond mae angen gwneud yn siwr fod mynediad hygyrch iddynt fel bod modd i bawb eu defnyddio.

TUEDDIADAU'R DYFODOL

Yn yr Asesiad hwn rydym yn disgrifio'r tueddiadau diweddar ac yn awgrymu sut y gallai'r dyfodol edrych yn seiliedig ar y wybodaeth sydd ar gael i ni ar hyn o bryd. Mae'r canlynol yn crynhoi rhai o'r tueddiadau mwy sicr a mesuradwy sy'n arbennig o berthnasol i Ynys Môn, sydd oll yn cyd-fynd â'r ysgogwyr newid cenedlaethol neu 'megatrendiau' a nodir yn Adroddiad Tueddiadau'r Dyfodol Cymru 2021. Bydd pennodau'r llyfryn yn edrych yn fanylach ar rhai o'r tueddiadau yma.

Newid Poblogaeth

Rhagwelir y bydd poblogaeth gyffredinol Ynys Môn yn lleihau ychydig dros y 25 mlynedd nesaf sy'n barhad o dueddiadau sydd wedi gweld y boblogaeth oedran gweithio yn gostwng ac allfudiad pobl ifanc i rannau eraill o Gymru a'r DU. Bydd effeithiau'r newidiadau hyn yn bellgyrhaeddol, gan effeithio ar les economaidd, cymdeithasol, amgylcheddol a diwylliannol y sir. Bydd angen gweithredu polisïau penodol er mwyn sicrhau gallu'r gweithlu i gwrdd â gofynion sgiliau'r economi leol, ac i warchod traddodiadau diwylliannol cryf y sir. Fel ym mhob awdurdod lleol yng Nghymru, rhagwelir y bydd cynnydd yn nifer y bobl 65 oed a hŷn, felly mae sicrhau bod pobl yn aros yn iach am gyfnod hirach yn bwysig er mwyn helpu i fynd i'r afael â rhai o'r heriau economaidd o gefnogi poblogaeth sy'n heneiddio.

Newid hinsawdd

Newid hinsawdd yw her fwyaf ein hoes ac i genedlaethau'r dyfodol. Mae'r Asesiad hwn yn dangos y gwerth y mae pobl leol yn ei roi ar eu hamgylchedd lleol a'r rhan hollbwysig y mae'n ei chwarae yn eu llesiant. Mae angen cymryd camau cydgysylltiedig nawr i warchod yr amgylchedd a lliniaru'r effeithiau ar y bioamrywiaeth o'n cwmpas.

Iaith a diwylliant

Ystyrir Ynys Môn yn gadarnle i'r Gymraeg. Serch hynny, bydd angen i bolisïau lleol a chenedlaethol adlewyrchu'r pwysau mudo, twristiaeth, argaeledd tai addas a fforddiadwy i bobl ifanc a theuluoedd ar yr iaith. Bydd sicrhau bod pawb yn cael cyfleoedd i fyw, gweithio, dysgu a chwarae yn Gymraeg yn hanfodol er mwyn cynyddu nifer y siaradwyr i'r dyfodol.

Anghydraddoldebau

Cyn y pandemig Covid-19 a'r argyfwng costau byw presennol, roedd tlodi incwm yn gostwng yn gyffredinol yng Nghymru. Tra bod cynyddu cyflogaeth yn rhoi mwy o gyfleoedd i bobl, nid yw o reidrwydd yn cyfateb i ganlyniadau economaidd gwell. Gall unigolion mewn cyflogaeth ansawdd gwael dal brofi tlodi ac mae plant sy'n cael eu magu mewn aelwydydd tlawd yn fwy tebygol o fod mewn tlodi yn ddiweddarach mewn bywyd. Gall tueddiad yma barhau gyda'r gan effeithio ar genedlaethau'r dyfodol.

Dyfodol gwaith

Mae patrymau gwaith yn newid ac mae hyn wedi dod i'r amlwg yn ystod Covid-19. Mae angen gweithio mwy hyblyg i gefnogi'r gweithlu presennol ac i gefnogi eraill i ddod i'r gweithlu yn y dyfodol, megis oriau a lleoliadau gwaith hyblyg a mwy o hyblygrwydd o ran gofal plant. Gwyddom werth bod mewn gwaith a'i effaith ar lesiant, a gall y tueddiadau hyn arwain at ffyrdd o greu cyfleoedd cyflogaeth a llenwi bylchau sgiliau yn yr economi leol.

Cysylltedd Digidol

Mae ein dibyniaeth ar gyfathrebiadau digidol yn parhau i dyfu yn sgîl Covid-19, a disgwylir i'r tueddiadau hyn barhau. Mae'r Asesiad hwn yn dangos pwysigrwydd band eang cyflym a dibynadwy a gwasanaethau symudol i fusnesau, cymunedau ac unigolion fel ei gilydd. Bydd gwella cysylltedd digidol yn Ynys Môn yn hanfodol i ddarparu'r isadeiledd sydd ei angen ar gyfer y dyfodol.

METHODOLEG

Er mwyn cynhyrchu Asesiad oedd yn adlewyrchu llesiant yn Ynys Môn roedd angen:

- Casglu data dibynadwy sydd yn mesur llesiant economaidd, amgylcheddol, cymdeithasol a diwylliannol yr ardal.
- Cynnal sgyrsiau gyda thrigolion a chymunedau er mwyn adnabod blaenoriaethau llesiant lleol.

Casglu'r Data

Bu Tîm Ymchwil a Gwybodaeth Cyngor Gwynedd yn arwain ar y gwaith o gasglu amrywiaeth eang o ddata lleol, rhanbarthol a chenedlaethol. Mewn cydweithrediad ag aelodau'r Bwrdd Gwasanaethau Cyhoeddus aethpwyd ar ôl data yr oedd sefydliadau yn ei gasglu er mwyn deall cyd-destun yr ardal, yr heriau a'r blaenoriaethau i'w hystyried fel rhan o ddadansoddi'r sefyllfa.

Defnyddiwyd hefyd y Dangosyddion Llesiant Cenedlaethol sy'n helpu adrodd hanes o'r cynnydd yn erbyn mwy nag un o'r nodau llesiant yn genedlaethol a phan yn briodol rydym wedi tynnu sylw at y rhain yn yr Asesiad Llesiant.

Mae'n bwysig nodi bod y gwaith ymchwil wedi amlygu rhai bylchau data a bod rhai ffigyrau yn seiliedig ar ddata'r Cyfrifiad 2011, sydd bellach dros 10 mlynedd oed a bod ambell i fesur ar lefel sirol neu ranbarthol, gan nad oes data lleol ar gael. Fel Bwrdd rydym yn adnabod ei fod yn bwysig adlewyrchu gwahaniaeth rhwng ardal fel Caergybi ac Ynys Cybi a Chanolbarth Môn a Llifon, ac felly rydym wedi dibynnu ar wybodaeth ansoddol i ategu'r dadansoddiad meintiol.

Mae casglu data dibynadwy mewn meysydd sy'n datblygu'n gyflym hefyd yn her. Un o brif negeseuon yr ymgynghoriad ar y llyfrynnau drafft oedd nad oeddem wedi cynnwys digon o ddata am dlodi a thlodi tanwydd. Rydym yn cydnabod fod hwn yn fwlch cenedlaethol ac felly wedi defnyddio data amgen, fel y ganran sy'n hawlio cinio ysgol am ddim, er mwyn asesu'r effaith ar ein cymunedau.

Tra bod Asesiad yn cynnig ciplun o lesiant yr ardal, nid yw data yn statig ac ein bwriad fydd diweddaru'r wybodaeth sydd yn y llyfryn hwn yn rheolaidd er mwyn casglu'r prif negeseuon sydd wedi eu cyfleu am gyflwr llesiant ein cymunedau, ac yn sail felly i adolygu'r Cynllun Llesiant ar ôl eu cyhoeddi yn 2023.

I gefnogi hyn, byddwn yn parhau i gyd-weithio yn rhanbarthol efo Byrddau Gwasanaethau Cyhoeddus Conwy a Sir Ddinbych, Wrecsam a Sir Fflint er mwyn adnabod thema a meysydd ymchwil sy'n berthnasol ar draws rhanbarth y Gogledd.

Ymgysylltu

Roedd y Bwrdd yn awyddus bod yr Asesiad Llesiant yn adlewyrchu llais a dyheadau pobl Ynys Môn ac roedd ymgysylltu â chymunedau yn hanfodol er mwyn sicrhau hyn. Ond, roeddem hefyd yn gwybod fod cymunedau Môn a Gwynedd wedi blino ar dderbyn ceisiadau i gyfrannu at nifer o sesiynau ymgynghori ac ymgysylltu yn ddiweddar. Roedd "blinder ymgynghori" yn cael ei adnabod fel pryder, ac aethpwyd ati i felly i ddefnyddio'r ymarferion ymgysylltu oedd eisoes wedi digwydd neu yn cael ei gynllunio yn ystod 2021/22, a petai angen yna byddai'r Bwrdd yn edrych ar ffurf o lenwi'r bylchau.

Yn Ynys Môn, penderfynwyd (yn dilyn cyfarfod o Fwrdd Ymgynghori ac Ymgysylltu Ynys Môn a thrafodaeth gyda phartneriaid y Bwrdd Gwasanaethau Cyhoeddus) fod angen cynnal ymarferiad ymgysylltu penodol er mwyn casglu barn trigolion am lesiant yn eu hardal.

Y dull a ddefnyddiwyd oedd holiadur byr (arlein a phapur) ac fe gafodd ei gylchredeg drwy ein partneriaid yn Ynys Môn. Roedd tri phrif gwestiwn fel rhan o'r Holiadur Llesiant Môn, sef:

- **Beth sy'n dda am eich ardal?**
- **Beth sydd ddim mor dda am eich ardal?**
- **Pa newidiadau hoffwch eu gweld dros y 15 mlynedd nesaf er mwyn gwella'r ardal?**

Roedd yr holiadur ar agor rhwng 6 Medi a 11 Hydref 2021 a derbyniwyd cyfanswm o **119** o ymatebion. Roedd y gyfradd ymateb yn well mewn rhai ardaloedd, a thra bod 30 wedi ymateb o **Ardal Llesiant Canolbarth Môn a Llifon**, dim ond 6 ymateb cafwyd yn **Ardal Llesiant Talybolion**.

Ar y cyfan siomedig oedd y nifer a wnaeth ymateb i'r ymarferiad, ond mae angen ystyried cyd-destun cyfyngiadau Covid-19 a fu'n rhwystr o ran cynnal cyfarfodydd wyneb yn wyneb a dulliau mwy amgen er mwyn canfod barn trigolion. Fel nodir uchod hefyd mae'n debyg fod "blinder ymgynghori" wedi ei gwneud hi'n anodd dal dychymyg ac ennyn diddordeb mewn cyfranogiad.

Prif negeseuon Holiadur Llesiant Môn

Mae'r isod yn crynhoi'r brif thema i godi ar draws y sir, ond bydd y naratif yn cynnig dadansoddiad pellach o unrhyw batrymau fesul ardal a hefyd yn defnyddio'r data ansoddol fel dyfyniadau drwy gydol yr Asesiad Llesiant.

Beth sy'n dda am eich ardal?

- Cyfeillgarwch a'r ymdeimlad o fod yn rhan o gymuned
- Digon o lefydd i fynd am dro
- Agos at lan y môr a'r arfordir
- Amgylchedd gwyrdd, naturiol a bywyd gwyllt yr ardal
- Cyfleusterau fel siopau bwyd, bwytai a chaffis

Beth sydd ddim mor dda am eich hardal?

- Diffyg tai fforddiadwy i bobl leol
- Diffyg cyfleoedd swyddi a hyfforddiant
- Problemau yn ymwneud â pharcio
- Trafnidiaeth gyhoeddus annigonol
- Traffig, lonydd prysur a gor-yrru
- Dim digon o gyfleusterau a chyfleoedd i bobl ifanc

Pa newidiadau hoffwch eu gweld dros y 15 mlynedd nesaf er mwyn gwella'r ardal?

- Mwy o dai fforddiadwy ar gael i bobl leol
- Buddsoddiad er mwyn adfywio canol trefi / pentrefi a hybu'r economi leol
- Datblygu hwb / gweithgareddau cymunedol e.e. rhandiroedd, clwb yn neuadd y pentref er mwyn dod a phobl o bob oedran at ei gilydd
- Cynnal mwy o weithgareddau a darpariaeth i bobl ifanc
- Hyfforddiant, gwaith a swyddi gwerth uchel i bobl ifanc a phobl leol
- Cynnal mwy o weithgareddau a digwyddiadau i blant a theulu e.e. parc chwarae

Er mwyn cyfoethogi'r wybodaeth ansoddol a gasglwyd drwy 'Holiadur Llesiant Môn' mae modd hefyd defnyddio ymarferiadau ymgysylltu eraill gan bartneriaid fel Medrwn Môn a Cyfoeth Naturiol Cymru.

Mae **Medrwn Môn** yn gweithio gyda **Chyngor Ynys Môn** i ddatblygu rhaglen Cynllunio Lle ar draws y sir. Mae Cynllunio Lle yn edrych ar greu cymunedau'n gryfach a chadarnach i'r dyfodol trwy ddeall a mapio beth yw ei brif asedau - adeiladau, mannau gwyrdd, sgiliau a gwybodaeth, grwpiau cymunedol a gwasanaethau cyhoeddus. Gellir defnyddio'r canfyddiadau yma i edrych ar sut mae modd cynllunio a gweithio ar unrhyw flaenoriaethau fel bod cymunedau yn barod i ddelio â newidiadau yn y dyfodol. Roedd canfyddiadau cychwynnol yr ymarferiad ar gael ar gyfer yr Asesiad Llesiant hwn, ond bydd y gwaith ymgysylltu a dadansoddi yn parhau dros y misoedd nesaf.

Ymgysylltodd **Cyfoeth Naturiol Cymru** â chymunedau yn ddiweddar hefyd a hynny er mwyn llunio eu datganiadau ardal. Roedd yr ymgysylltiad yn cynnwys 10 gweithdy wedi ei hwyluso ar draws Gogledd Orllewin Cymru, ac wedi ymgysylltu â mwy na 250 o fuddeiliaid mewn gwahanol leoliadau, gan ddefnyddio gwahanol dechnegau. Mae hyn yn ychwanegol at fynychu amryw o grwpiau sefydledig fel Fforymau Mynediad Lleol, Cyfarfodydd Undebau'r Ffermwyr a Bwrdd Parc Cenedlaethol Eryri.

Cynnwys pawb

Mae'n bwysig fod Bwrdd Gwasanaethau Cyhoeddus Gwynedd a Môn yn ymgysylltu a chyd-weithio gyda'r grwpiau hynny o bobl na chlywir yn aml ganddynt (seldom heard), grwpiau â nodweddion gwarchodedig a phobl sy'n dioddef anfantais economaidd-gymdeithasol.

Wrth gwrs, mae cyfnod Covid-19 cyflwyno heriau ychwanegol wrth ymgysylltu â'r grwpiau hyn, gan nad oedd modd 'mynd allan' a chynnal stondinau neu ddigwyddiadau wyneb yn wyneb.

I ymateb i'r rhwystr yma, mae'r Bwrdd wedi cyfrannu at drafodaethau rhanbarthol gyda chynrychiolwyr a'r gweithwyr sy'n cefnogi grwpiau â nodweddion cydraddoldeb. Cynhaliwyd gweithdy cychwynnol gyda chymorth Rhwydwaith Cyd-gynhyrchu Cymru yn ystod hydref 2021, gyda'r ffocws ar drafod sut y gallwn greu deialog gyfartal a chynhwysol gyda chymunedau amrywiol Gogledd Cymru.

Dyma rhai o brif negeseuon y gweithdy, a gwersi i'w ddysgu wrth edrych i ymgysylltu â grwpiau yn y dyfodol:

- Mae angen i gyfleoedd ymgysylltu fod yn fwy cynhwysol i bobl sy'n gweithio, yn byw mewn cymunedau gwledig, neu a all deimlo'n ofnus o fynychu sesiynau ar-lein oherwydd rhwystrau cymdeithasol neu ieithyddol. Mae angen i ni fynd at y cymunedau yn hytrach na nhw ddod atom ni, i wneud yn siŵr ein bod yn clywed eu straeon.
- Lleihad mewn rhyngweithio cymunedol ers Covid-19, lle gall rhai cymunedau deimlo hyd yn oed yn fwy ynysig na chyn y pandemig.
- Neges gadarnhaol gan lawer o gyfranogwyr mai dim ond dechrau'r daith cyd-gynhyrchu yw hyn a'u bod yn edrych ymlaen yn fawr at y camau nesaf.
- Yr angen i ddathlu a chodi ymwybyddiaeth o'r pethau sydd gennym yn gyffredin fel ystod o gymunedau amrywiol
- Pwysigrwydd adeiladu ymddiriedaeth a pharhad
- Diffyg cynhwysiant cymunedol i rai cymunedau, yn y ffaith nad oes ganddynt unrhyw gyswllt cymdeithasol y tu allan i'w cymunedau.
- Yr angen i gydweithio ar y cyd i fynd i'r afael â'r ffaith bod "casineb yn seiliedig ar gamsyniadau ac anwybodaeth"
- Sut y gallwn fanteisio ar chwaraeon, y celfyddydau, diwylliant a'r amgylchedd i ddathlu amrywiaeth Cymru.
- Gwerth gwirfoddolwyr wrth gefnogi gyda magu hyder a sgiliau iaith.

Wrth edrych i'r dyfodol, bydd y Bwrdd Gwasanaethau Cyhoeddus Gwynedd a Môn yn parhau i weithio yn rhanbarthol ac yn lleol er mwyn ymgysylltu a chynnwys grwpiau a chymunedau na chlywir yn aml ganddynt.

POBLOGAETH AC IAITH

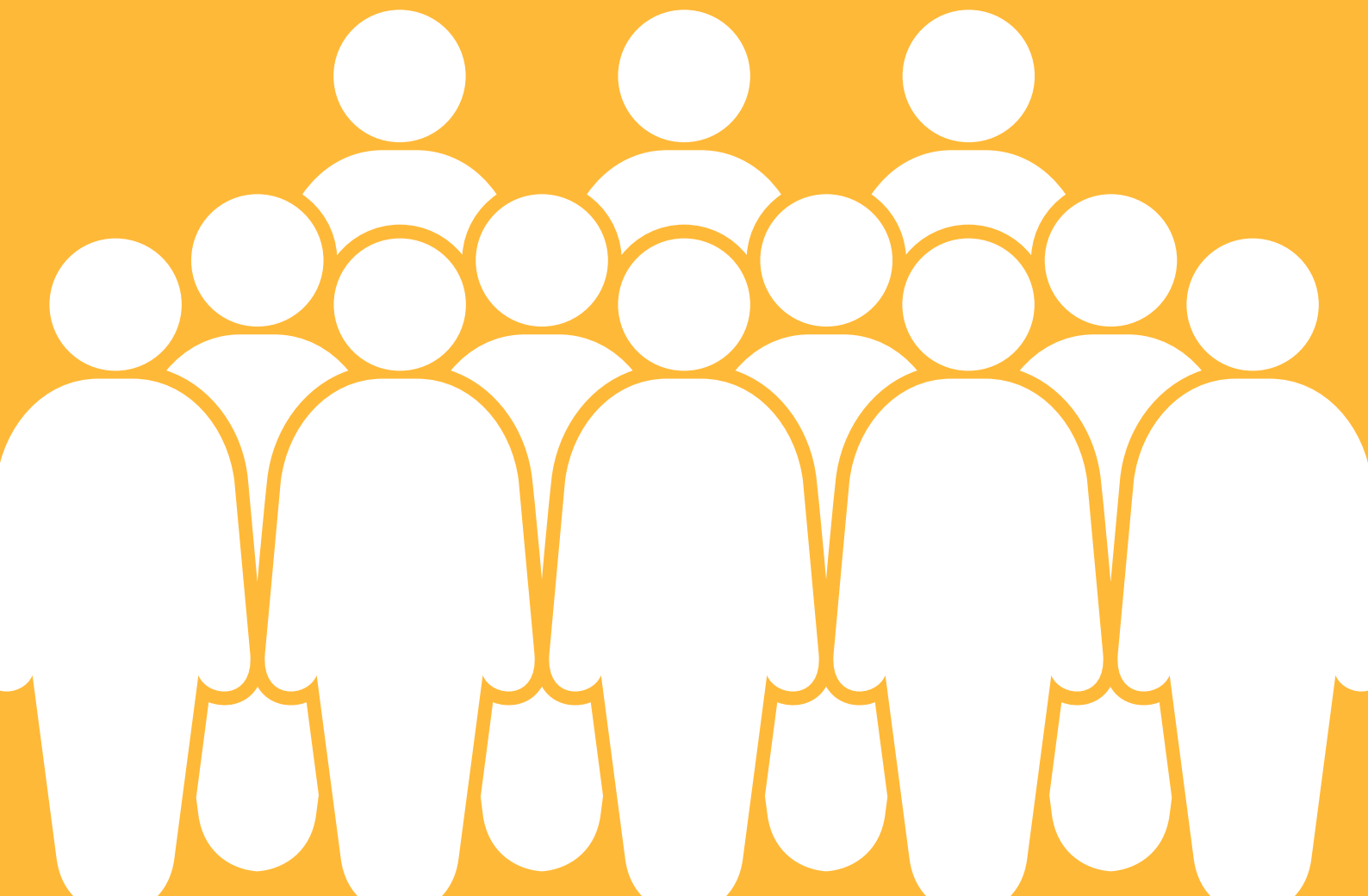

Pwy yw pobl Ynys Môn?

Nodir amcangyfrifon poblogaeth canol blwyddyn y Swyddfa Ystadegau Gwladol ar gyfer 2020 fod **70,440** o bobl yn byw yn Ynys Môn. Mae disgwyl i boblogaeth Ynys Môn aros yn eithaf cyson dros y blynyddoedd nesaf. Mae ffigyrau rhagamcanion poblogaeth Llywodraeth Cymru yn awgrymu bydd tua **69,575** yn byw yn Ynys Môn erbyn 2035, sef lleihad o 0.7%. Amcangyfrifir y bydd poblogaeth Cymru yn codi 3% yn yr un cyfnod.

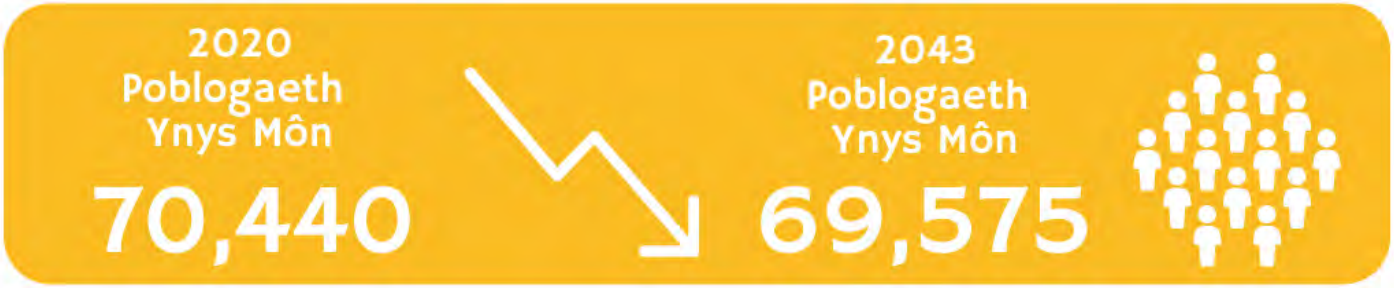

Er mwyn caniatáu gwell cynllunio fe greodd adran ymchwil Cyngor Gwynedd ragamcanion ar lefel is ar gyfer Ynys Môn gan ddefnyddio'r Ardaloedd Llesiant. Mae'r rhagamcanion yn dangos amrywiaeth yn sefyllfa poblogaeth ar draws Môn, a thra bod disgwyl i'r boblogaeth leihau yn **Ardal Llesiant Aethwy a Seiriol** (lleihad o 12%), **Ardal Llesiant Bro Aberffraw a Bro Rhosyr** (lleihad o 1%) ac **Ardal Llesiant Lligwy a Twrcelyn** (lleihad o 12%), disgwylir gweld cynnydd yn y boblogaeth yn **Ardal Llesiant Canolbarth Môn a Llifon** (cynnydd o 2%), **Ardal Llesiant Caergybi ac Ynys Cybi** (cynnydd o 15%) ac **Ardal Llesiant Talybolion** (cynnydd o 6%).

Mae gwahaniaethau yn cael ei ragdybio ar gyfer y newid mewn grwpiau oedran. Yn Ynys Môn mae disgwyl gweld y cynnydd canrannol mwyaf, sef 48%, yn y boblogaeth 75 oed a throsodd. Mae hyn yn wir am Gymru hefyd gyda 60% o gynnydd yn y categori oed yma.

Yn Ynys Môn, amcangyfrifir bydd pob grŵp oedran o dan 64 oed yn lleihau, tra bod disgwyl i'r boblogaeth 65-74 aros yn eithaf cyson gyda chynnydd o 0.1%. Mae hyn yn debyg i ragamcanion Cymru gyfan, lle mae disgwyl bydd pob grŵp oedran o dan 64 yn lleihau, tra bod disgwyl i'r boblogaeth 65-74 gynyddu 2%.

Mae pob un o Ardaloedd Llesiant Môn yn gweld cynnydd sylweddol yn y nifer o bobl 75+ oed erbyn y flwyddyn 2043, gyda'r cynnydd canrannol mwyaf yn **Ardal Llesiant Talybolion** sef 84%, ac **Ardal Llesiant Aethwy a Seiriol** ac **Ardal Llesiant Lligwy a Twrcelyn** gyda'r cynnydd canrannol lleiaf sef 36%.

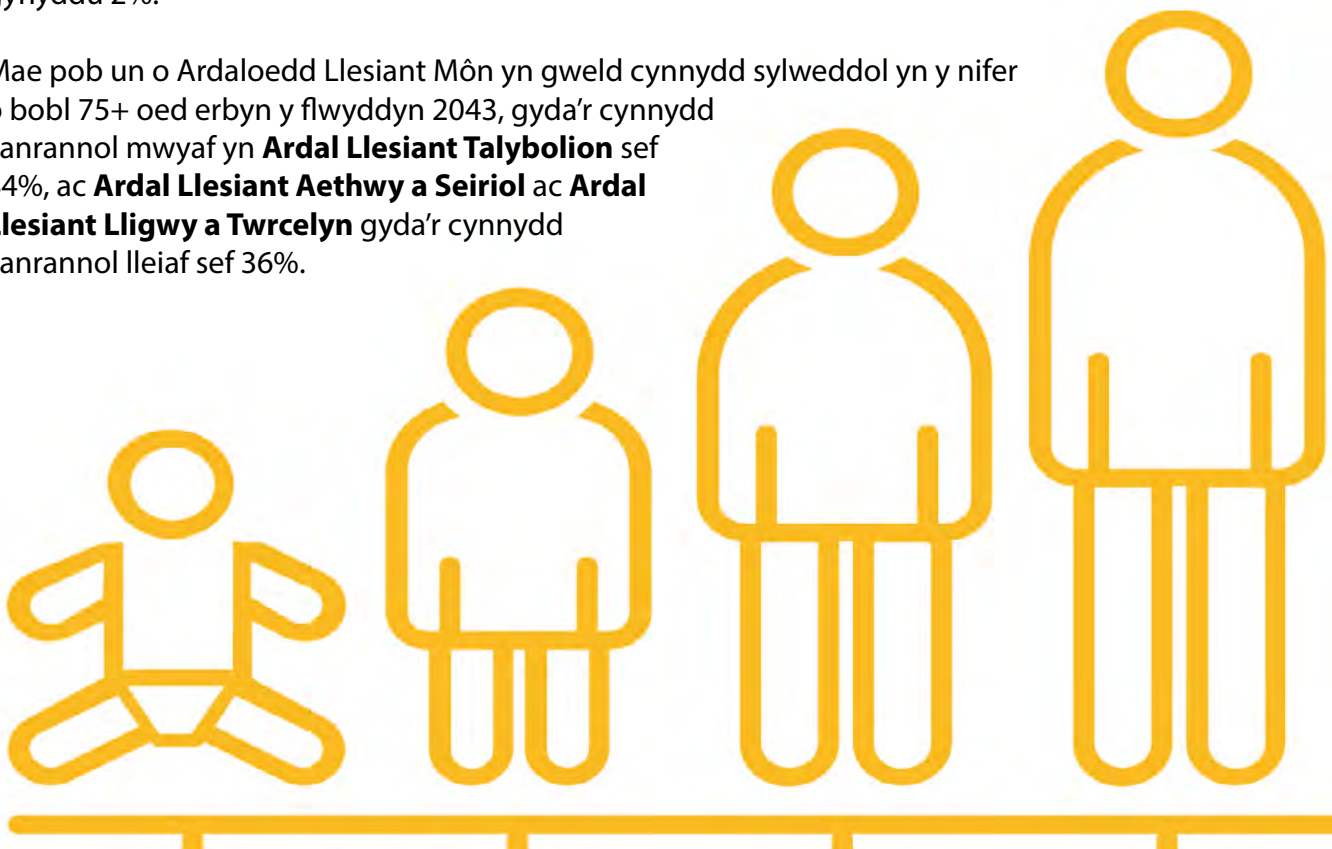

Poblogaeth sy'n heneiddio

Tra bod poblogaeth sy'n byw yn hirach i'w ddathlu, mae hefyd yn amlygu her wrth edrych i'r dyfodol.

Mae adroddiad Anghydraddoldeb yng Nghymru'r Dyfodol (2021) gan Gomisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol ac Iechyd Cyhoeddus Cymru yn edrych ar ba heriau a chyfleoedd y gall y dyfodol ei gyflwyno a sut y gallwn greu Cymru fwy cyfartal. Mae'n edrych ar dri phrif faes: dyfodol gwaith, newid hinsawdd a newid demograffeg. Mae'n tynnu sylw at sut y gall boblogaeth sy'n heneiddio arwain at gynnydd cyflym mewn anghydraddoldebau addysg, gwaith, iechyd a darpariaeth gofal cymdeithasol.

Dros y ddwy flynedd diwethaf mae cyfnod Covid-19 hefyd wedi amlygu heriau ac anghydraddoldebau penodol i bobl hŷn. Roedd y risgiau ar ôl dal y firws yn llawer uwch i bobl hŷn ac roedd dros 90% o'r bobl sydd wedi marw o Covid-19 dros 60 oed. Roedd y newidiadau cymdeithasol i ddigwydd 'dros nos' yn sgil y pandemig, a photensial i gael fwy o effaith gyda chanran uwch heb sgiliau digidol, yn byw ar ben eu hunain ac ar y rhestr 'gwarchod'. (Adroddiad Gadael Neb ar ôl, Comisiynydd Pobl Hŷn Cymru)

Astudiaeth Achos - Ynys Môn Oed Gyfeillgar

Gwelir ymdrechion dros y blynyddoedd diwethaf i gynnal cymunedau sy'n 'oed gyfeillgar', gyda rhaglen waith Pontio'r Cenedlaethau yn edrych i hyrwyddo cymdeithasu a chyfeillgarwch rhwng pobl hŷn a'r genhedlaeth ifengach. Ymdrechir i wneud hyn mewn modd amrywiol a chreadigol, ac yn Ynys Môn sefydlwyd cynllun 'Pen Pals' ym mis Hydref 2021 gan Menter Iaith Môn ar ôl cyfnod peilot gyda phlant yn Ysgol Gynradd Henblas, Llangristiolus.

Pontio'r Cenedlaethau

Amrywiaeth

Wrth edrych ar ddemograffeg ehangach Ynys Môn, mae'n bwysig ystyried 'nodwedd warchodedig' a amlinellir yn y Ddeddf Cydraddoldeb. Mae hyn yn cynnwys: rhyw, oed, anabledd, hil, ethnigrwydd, crefydd neu gredo, beichiogrwydd neu famolaeth, cyfeiriadedd rhywiol ac ailbennu rhywedd.

Mae ystadegau am ddemograffeg Ynys Môn fel a ganlyn (Cynllun Cydraddoldeb Môn): Mae ychydig dros hanner (51%) o drigolion y sir yn ferched a 17% yn bobl ifanc dan 16 oed, sydd ychydig yn llai o gymharu â 18% ar draws Cymru. Mae 98% o bobl yn wyn, (o gymharu â 96% ar draws Cymru.), 0.7% yn perthyn i grŵp ethnig cymysg/aml-ethnig (1% ar draws Cymru), 0.7% yn Asiaidd/Asiaidd Prydeinig (2.3% ar draws Cymru) a 0.1% yn Ddu/Affricanaidd/Caribïaidd/Du Prydeinig, (0.6% ar draws Cymru).

Mae data pellach i'w gael yn adroddiad A yw Cymru'n decach? (2018) ac fe gomisiynwyd yr adroddiad Cydraddoldeb yng Ngogledd Cymru gan rwydwaith Swyddogion Bwrdd Gwasanaethau Cyhoeddus Gogledd Cymru er mwyn cael dealltwriaeth fwy trylwyr o ddata cydraddoldeb ar lefel leol. Bydd adrannau eraill o'r Asesiad Llesiant yn cyfeirio'n benodol at lesiant rhai o'r grwpiau nodwedd.

Yr Iaith Gymraeg

Mae gan yr iaith Gymraeg rôl bwysig i'w chwarae yn llesiant diwylliannol a chymdeithasol Ynys Môn.

Yn ôl canlyniadau Cyfrifiad 2011, mae **57% o boblogaeth 3 oed a throsodd Ynys Môn yn gallu siarad Cymraeg,** sy'n uwch na chanran Cymru sef 19%. Canran Môn oedd yr ail uchaf o siroedd Cymru yn ôl y Cyfrifiad, ar ôl Gwynedd lle'r oedd 65% o boblogaeth y sir yn gallu siarad Cymraeg. Mae'r ffigwr wedi gostwng rhywfaint dros y degawdau diwethaf o'i gymharu â 62% yn 1981.

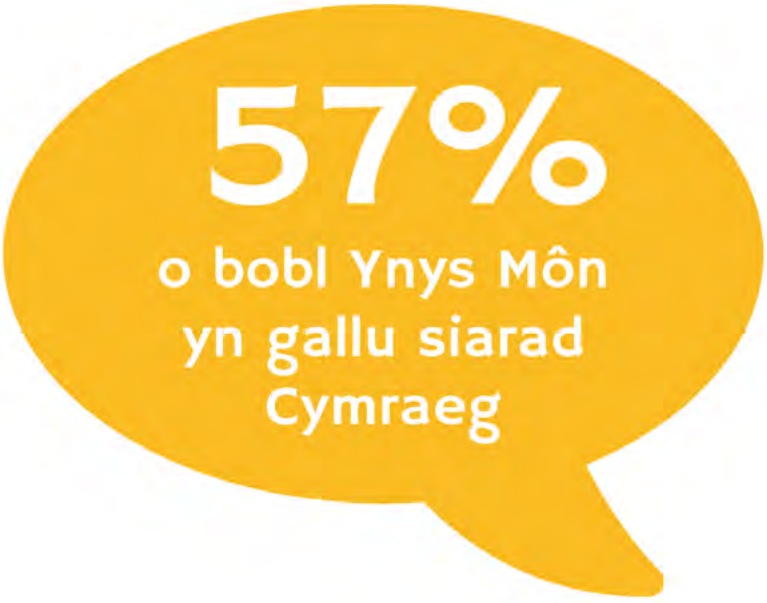

Mae peth amrywiaeth o fewn Ardaloedd Llesiant Môn, lle mae'r canran uchaf i'w ddarganfod yn **Ardal Llesiant Bro Aberffraw a Bro Rhosyr** (67%) a'r isaf yn **Ardal Llesiant Caergybi ac Ynys Cybi** (42%).

Disgwylir Canlyniadau Cyfrifiad 2021 yn fuan ond yn y cyfamser mae data o ffynonellau eraill ar gael i helpu creu darlun o sefyllfa'r iaith yn Ynys Môn.

Mae ffigyrau mwyaf diweddar Arolwg Cenedlaethol Cymru o 2019/20 yn nodi bod 50% o bobl 16 oed a throsodd Ynys Môn yn defnyddio'r Gymraeg yn eu bywyd bob dydd, o'i gymharu â 10% yng Nghymru. Mae'r un arolwg yn dangos lleihad yn y ganran o bobl 16 oed a throsodd sy'n gallu siarad Cymraeg dros y blynyddoedd diwethaf o 61% yn 2017/18 i 53% yn 2018-19 a 55% yn 2019/20. Rhaid nodi fod Arolwg Cenedlaethol Cymru yn casglu gwybodaeth ar sail arolwg sampl a gall effeithio ar gywirdeb. Dylid cadw hyn mewn cof pan rydym yn cyfeirio at ganlyniadau'r Arolwg Cenedlaethol Cymru yn yr asesiad yma o lesiant ym Môn. Er hyn dylai rhoi syniad o'r sefyllfa yn Ynys Môn.

Mae pobl Ynys Môn wedi dweud wrthym fod yr iaith Gymraeg yn flaenoriaeth iddynt, a'i bod yn ffactor bositif am fyw yn y sir. Gwelir peth amrywiaeth o fewn ardaloedd Ynys Môn, gyda thrigolion yn **Ardal Llesiant Aethwy a Seiriol, Ardal Llesiant Talybolion** ac **Ardal Llesiant Canolbarth Môn a Llifon** yn fwy tebygol o nodi fod byw mewn ardal gyfeillgar Gymreig yn nodwedd bwysig oedd yn gwneud yr ardal yn le braf i fyw. (**Holiadur Llesiant Môn**)

Mae arolwg **Cynllunio Lle** hefyd wedi amlygu fod pryder am yr iaith Gymraeg yn thema oedd yn codi mewn cymunedau, yn enwedig yn **Ardal Llesiant Caergybi ac Ynys Cybi**. Roedd rhai o drigolion yr ardal yn teimlo bod bellach rhaniad rhwng siaradwyr Cymraeg a siaradwyr Saesneg. Un dangosydd oedd y defnydd o dermau Saesneg wrth gyfeirio at lwybrau neu deithiau yn ogystal â newid i enwau tai, ar draul hanes a diwylliant yr ardal.

Mae yna gysylltiadau rhwng tueddiadau tymor hir y Gymraeg yn Ynys Môn, a'r heriau sy'n cael eu cyflwyno o ganlyniad i sawl ffactor gan gynnwys mewnfudo a newidiadau mewn arferiad o ganlyniad i ddatblygiadau technoleg. Arweiniodd datblygiadau yn ystod Covid-19 at bryderon cynyddol am sefyllfa'r Gymraeg a galwadau lleol a chenedlaethol i weithredu i amddiffyn yr iaith yn ein cymunedau. Mae'r ffactorau hyn yn cynnwys ffyniant y farchnad dai, mwy o fuddsoddiad mewn ail gartrefi a chartrefi gwyliau, gweithio o bell sy'n caniatáu adleoli o ardaloedd trefol i ardaloedd gwledig (nodir mwy am faes tai ym mhennod **'Economaidd'** y llyfryn hwn).

AMGYLCHEDDOL

Amgylchedd naturiol ac unigryw Ynys Môn

Yn ogystal â'i ran allweddol mewn llesiant amgylcheddol, mae gan amgylchedd naturiol yr ardal ròl bwysig i'w chwarae wrth asesu themâu llesiant pellach. Er enghraifft, gall gael effaith ar lesiant cymdeithasol gan fod treulio amser tu allan o fewn natur yn gallu cael effaith positif ar iechyd meddyliol a corfforol ac roedd hyn hyd yn oed yn fwy amlwg dros gyfnod pandemig Covid-19. Mae mwy am y cysylltiad agos yma ym mhennodau **'Diwylliannol'** a **'Cymdeithasol'**, ond isod gwelir rhai o'r nodweddion sy'n gwneud amgylchedd naturiol Ynys Môn yn unigryw, ac amrywiol iawn.

Yr arfordir

Mae Llwybr Arfordirol Ynys Môn yn ymestyn 130 o filltiroedd o amgylch yr ynys. Mae'r llwybr yn pasio drwy dirwedd sy'n cynnwys cymysgedd o dir fferm, rhostir arfordirol, twyni, morfa heli, blaendraethau, clogwyni ac ambell i boced fach o goetir.

Mae 95% o'r arfordir wedi ei wedi ei ddynodi yn Ardal o Harddwch Naturiol Eithriadol (AHNE) sef tirlun arbennig sydd, oherwydd ei gymeriad a'r harddwch eithriadol, yn deilwng o gael ei warchod er lles y genedl. Mae rhannau o'r Ynys wedi ei ddynodi fel Gwarchodfa Natur, Ardaloedd Cadwraeth Arbennig (ACA), Safleoedd o Ddiddordeb Gwyddonol Arbennig (SSSI), Ardaloedd Diogelwch Arbennig (SPAs) a Henebion Rhestredig (SAMs). Y nod o ddynodi ardaloedd yw sicrhau nad yw'r cymeriad yr ardal dan sylw yn cael ei niweidio, ddinistrio neu danseilio gan newidiadau amhriodol ac mae mesurau arbennig, er enghraifft yn y maes cynllunio neu dwristiaeth, yn eu lle er mwyn eu gwarchod.

Mae'r amodau morol cymhleth o amgylch Ynys Cybi **(Ardal Llesiant Caergybi ac Ynys Cybi**) yn rhoi bodolaeth i gynefinoedd amrywiol, gan gynnwys creigwely, sy'n gartref i boblogaethau cimychiaid a chrancod o bwys masnachol. Mae cysgod cymharol Bae Rhoscolyn yn cefnogi cymuned morwellt islanwol, gyda sawl rhywogaeth algâu, cramenogion, molysgiaid, pysgod, sbyngau ac anemonïau. Mae llamhidyddion a dolffiniaid i'w gweld yn aml yn y dyfroedd.

Mae rhostir ac adar môr o bwys rhyngwladol yn Ynys Lawd, dan ofal y RSPB, yn enwedig i warchod y frân goesgoch ble mae arfordir creigiog gorllewinol Ynys Cybi yn ddelfrydol i'w cynnal. Mae Caergybi yn gartref nythfa bridio adar y môr o bwys rhyngwladol. Mae'r stribedi morfeydd a'r gwlâu morwellt hyn wedi'u dynodi yn Safle o Ddiddordeb Gwyddonol Arbennig ac mae'r cynefinoedd hyn yn cefnogi ystod eang o adar sy'n mudo dros y gaeaf. Mae yma ardaloedd twyni rhostir prin ac mae'r ardal gyfan yn cefnogi ystod o blanhigion prin megis lafant-y-môr, corfrwynen a chedowydd suddlon.

Mae'r arfordir yn cynnig nifer o gyfleoedd hamdden, er enghraifft, hwylio, pysgota, cerdded a syrffio, sy'n denu pobl leol ac ymwelwyr i fwynhau'r ardal ac oherwydd hyn mae'n adnodd economaidd pwysig i'r sir.

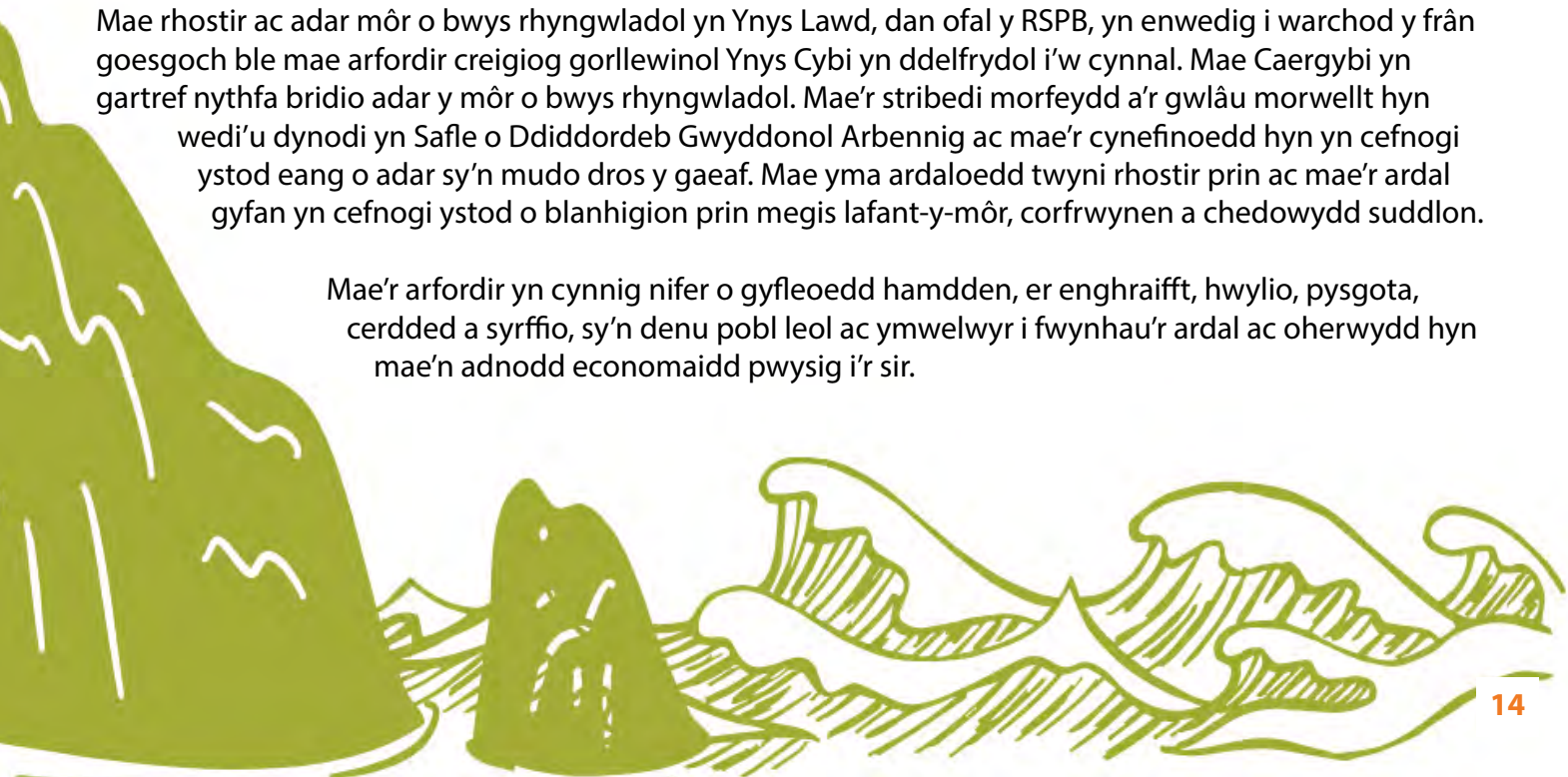

Dŵr a llynnoedd

Llyn Cefni (**Ardal Llesiant Bro Aberffraw a Bro Rhosyr**) a Llyn Alaw (**Ardal Llesiant Talybolion**) ar Ynys Môn yw prif ffynonellau dŵr yr ynys, gyda dŵr o Gronfa Cwellyn ar y tir mawr yn cyfrannu tuag atynt. Mae'r holl ddŵr sydd ar gael yn y cronfeydd hyn wedi ei neilltuo'n llwyr ar gyfer cyflenwi dŵr cyhoeddus, sydd yn golygu bod angen rhoi ystyriaeth ofalus wrth gynllunio neu ystyried datblygiadau newydd. Mae Cyfoeth Naturiol Cymru yn gweithio gyda Dŵr Cymru i ddod o hyd i ffynonellau dŵr amgen ar gyfer prosiectau adeiladu mawr ac i reoli'r cyflenwad presennol yn well.

Mae gan Ynys Môn amgylchedd dŵr cyfoethog ac amrywiol sy'n cynnwys ei hafonydd, llynnoedd, dŵr daear, aberoedd, morlin a thraethau. Fodd bynnag, mae ansawdd y dŵr dan bwysau oherwydd effeithiau megis cyfoethogi maetholion, arferion rheoli tir dwys, gollyngiadau o ffynonellau carthffosiaeth a dŵr gwastraff a chloddio metel hanesyddol o Fynydd Parys (wedi ei leoli yn **Ardal Llesiant Lligwy a Twrcelyn**).

Mae Ynys Môn wedi'i nodi fel Dalgylch Cyfle (Opportunity Catchment) i ddatblygu rhwydwaith o ecosystemau gwlypdir gwydn ar draws yr ynys a chysylltu pobl â'u hamgylchedd lleol, gan ddod a nifer o fuddion i gyrff dŵr ac i les.

Corsydd Môn

Corsydd Môn yw rhai o'r gwlypdiroedd pwysicaf yn Ewrop - Cors Erddreiniog (y fwyaf), Cors Bodeilio a Chors Goch. Gyda'i gilydd maent yn rhan o Ardal Cadwraeth Arbennig (ACA). Er iddynt gael eu hadnabod fel Corsydd, ffeniau (fens) ydynt mewn gwirionedd. Mae ffeniau yn fath arbennig a phrin o fawndir. Tra bod corsydd (bogs) yn cael eu bwydo o ddŵr glaw yn unig, mae ffeniau hefyd yn cael eu bwydo gan nentydd a dŵr o'r ddaear. Mae priddoedd dwfn yn un o'n hasedau naturiol hanfodol ar gyfer lliniaru newid hinsawdd gan eu bod yn dal a chloi carbon atmosfferig. Mae'n warchodfa natur oherwydd ei siglen unigryw (ardal wlypdir o blanhigion byw sy'n ffurfio mawn, heb orchudd coedwig). Mae dŵr o'r creigiau calchfaen sy'n amgylchynu Corsydd Ynys Môn yn llawn mwynau, ac yn creu amodau perffaith ar gyfer amrywiaeth o blanhigion ac anifeiliaid prin

Coedwigoedd

Ychydig iawn o Ynys Môn sydd wedi'i gorchuddio gan goetiroedd, dim ond 4.3% ohoni o'i gymharu ag 14% ledled Cymru ar gyfartaledd. Mae angen sicrhau bod y coed cywir yn cael eu plannu yn y lleoedd iawn ac mae hwn yn faes sydd angen ymchwil bellach.

Mae Gwarchodfa Natur a Choedwig Genedlaethol Niwbwrch (**Ardal Llesiant Bro Aberffraw a Bro Rhosyr**) yn safle rhagorol a chymhleth sy'n rhychwantu rheoli coedwigaeth, cynhyrchu pren a thwyni tywod o bwys rhyngwladol. Yn Niwbwrch mae un o'r safleoedd twyni tywod mwyaf yn Ewrop sydd â nodweddion daearyddol a biolegol unigryw. Yma mae cynefin twyni a morfeydd heli, ynghyd â phresenoldeb trigfan bwysig i adar hirgoes ac adar dŵr yn ystod y gaeaf.

Dyma un o leoliadau fwyaf poblogaidd ar yr Ynys ac yn denu oddeutu 450,000 o ymwelwyr y flwyddyn, sydd yn golygu mwy o bwysau ar adnoddau a chostau cynnal a chadw sylweddol

Argyfwng Hinsawdd a Natur

Diogelu'r amgylchedd ar gyfer cenedlaethau'r dyfodol yw un o heriau mwyaf ein hoes. Gwelwyd cynnydd dramatig mewn tymheredd byd-eang ers canol yr ugeinfed ganrif ac yn gysylltiedig â digwyddiadau tywydd eithafol, cynnydd yn lefelau'r môr, sychder a llifogydd. Un o'r prif gyfranwyr i newid hinsawdd a chynnydd mewn tymheredd yw'r lefelau uchel o garbon a nwyon tŷ gwydr eraill a ollyngir i'r atmosffer gan weithgareddau dynol.

Yn ogystal â'i effaith ar lesiant amgylcheddol yr ardal, mae tystiolaeth yn awgrymu bod yr argyfwng hinsawdd a natur yn cael effaith negyddol ar lesiant meddyliol gan achosi pryder. Er nad oes data ar gael ar lefel Ynys Môn, mae Arolwg Cenedlaethol Cymru 2020-21 yn dangos ar lefel Cymru gyfan fod 76% unai yn bryderus iawn neu yn weddol bryderus am newid hinsawdd a bod 71% o'r ymatebwyr yn teimlo fod newid hinsawdd eisoes yn cael effaith yng Nghymru.

Mae Deddf Newid yn yr Hinsawdd (2008) yn gosod gofynion ar Lywodraeth y DU i gyhoeddi Asesiad o Risgiau Newid Hinsawdd bob pum mlynedd. Mae Llywodraeth y DU wedi comisiynu Pwyllgor Newid yn yr Hinsawdd (UKCCC), sef corff cyhoeddus annibynnol, i wneud y dasg hon ac fe gyhoeddwyd y drydedd fersiwn ym mis Ionawr 2022, gyda chrynodeb cenedlaethol ar gael i Gymru. Mae'r Asesiad yn gosod sail wyddonol er mwyn gweithredu i wrthdroi newid hinsawdd ac mewn ymateb mae Llywodraeth Cymru wedi cyhoeddi dau Gynllun lliniaru statudol yn 2019 (Ffyniant i Bawb: Cymru Carbon Isel a Ffyniant i Gymru: Cymru sy'n Effro i'r Hinsawdd). Mae Cyngor Ynys Môn a Gwynedd, ynghyd â Cyfoeth Naturiol Cymru wedi datgan ei gefnogaeth i daclo'r argyfwng hinsawdd.

Carbon sero net a datgarboneiddio

Mae allyriadau carbon deuocsid a nwyon tŷ gwydr eraill a ollyngir i'r atmosffer yn brif ysgogyddion newid hinsawdd. Er mwyn cyrraedd 'Carbon Sero Net' erbyn 2030 (sef y targed statudol Llywodraeth DU), mae angen i allyriadau nwyon tŷ gwydr a ollyngir i'r atmosffer fod yn gwrthbwyso'r hyn a gymerwyd allan.

Mae hyn yn golygu gostwng allyriadau ar draws sectorau, yn amrywio o dai, trafnidiaeth ac ynni, i ffermio ac amaethyddiaeth. Ym mis Mawrth 2022 cyhoeddodd Cyngor Ynys Môn ei Gynllun Tuag at Carbon Sero Net 2022-25 sy'n nodi'r camau y bydd yn ei gymryd mewn cyd-weithrediad â phartneriaid er mwyn cyrraedd carbon sero net.

Mae Adroddiad Tueddiadau'r Dyfodol (2021), yn tynnu sylw at y ffaith bod y gwledydd cyfoethocaf, gan gynnwys y DU, yn dueddol o gael yr allyriadau uchaf, ac yn aml y cenhedloedd lleiaf cyfoethog sydd fwyaf agored i effeithiau newid hinsawdd. Yn yr un modd, tra bydd risgiau cynyddol yn yr hinsawdd yn effeithio ar Gymru gyfan, bydd rhai pobl ac ardaloedd Ynys Môn yn arbennig o agored i'r newid, er enghraifft, drwy lifogydd.

Llifogydd

Yn Ynys Môn, mae 2,826 o eiddo mewn perygl o lifogydd ar hyn o bryd / sy'n cael eu hamddiffyn rhag llifogydd.

Y deg cymuned sydd wedi ei adnabod fel rhai sy'n wynebu'r risg fwyaf yng Ngwynedd a Môn yw:

- Porthmadog
- Fairbourne
- Bangor
- Y Bala
- Tremadog
- Dyffryn
- Pwllheli
- Bermo
- Tywyn
- Dolgellau

Mae'r rhain yn seiliedig ar Gofrestr Cymunedau mewn Perygl (2019) sef dogfen wedi ei baratoi gan Cyfoeth Naturiol Cymru lle mae cymunedau ar draws Cymru wedi eu rhestru o 1 i 1838 ar sail risg llifogydd, ac sy'n cymryd i ystyriaeth poblogaeth a gwir risg llifogydd. Mae llifogydd llanwol (sy'n effeithio ar gymunedau arfordirol) a llifogydd afonnydd a dŵr wyneb (o ganlyniad i dywydd eithafol) yn effeithio ar gymunedau Ynys Môn, gan arwain at ganlyniadau dinistriol i bobl, cartrefi, natur a thir amaethyddol.

Er ei fod wedi rancio yn is na'r deg cymuned uchod mae Llangefni (**Ardal Llesiant Lligwy a Twrcelyn**) hefyd yn cael ei ystyried fel blaenoriaeth yn dilyn achosion o lifogydd difrifol yn ystod 2017 a 2018. Yn dilyn creu'r Cynllun Llesiant yn ôl yn 2018, sefydlodd Bwrdd Gwasanaethau Cyhoeddus a Môn is-grŵp Newid Hinsawdd ac fe gafodd Llangefni ei ddewis fel ardal blaenoriaeth mewn ymdrech i hwyluso cyd-weithio partneriaeth i ymateb i her llifogydd mewn ardal benodol.

Cyhoeddodd Llywodraeth Cymru Strategaeth Genedlaethol ar gyfer Rheoli Perygl Llifogydd ac Erydu Arfordirol (FCERM) yn 2020, ac mae Cynllun Rheoli'r Traethlin Gorllewin Cymru gan Cyfoeth Naturiol Cymru, yngyd â nifer o bartneriaid, hefyd yn gosod y dull strategol, hir dymor ar gyfer rheoli'r arfordir yn erbyn risgiau llifogydd o'r môr. Mewn rhai ardaloedd mae penderfyniadau anodd yn gorfod cael eu gwneud o ran parhau ag amddiffyn yr arfordir rhag llifogydd ac erydu yntau gadael i rannau o'r arfordir ddatblygu'n naturiol i addasu i amodau amgylcheddol newidiol dros y 20, 50 a 100 mlynedd nesaf.

Yr Awdurdod Lleol sydd yn gyfrifol am arwain cynlluniau rheoli llifogydd o gyrsiau dŵr cyffredin, dŵr wyneb a dŵr daear ac mae gofynion cenedlaethol i fod yn cyhoeddi Strategaeth Llifogydd Lleol ar gyfer yr ardal. Mae Cynllun Datblygu Lleol Gwynedd a Môn hefyd yn nodi meini prawf ar gyfer datblygiadau preswyl newydd ac ail-leoli anheddau parhaol presennol yng nghefn gwlad ar gyfer ardaloedd yr effeithir arnynt gan erydu arfordirol a pherygl llifogydd.

Taclo newid hinsawdd drwy warchod byd natur

Mae popeth rydyn ni'n ei wneud, o'r dŵr rydyn ni'n ei yfed, yr aer rydyn ni'n ei anadlu a'r bwyd rydym yn ei fwyta i gyd yn dibynnu ar y byd naturiol. Mae'r prosesau sy'n cadw ein cronfeydd dŵr yn lân a'r bwyd yn y caeau yn tyfu i gyd yn cael eu tanategu gan y bywyd gwyllt - neu'r **fioamrywiaeth** - sy'n ei amgylchynu, a heb unrhyw un o'r rhain, ni fyddai rhywogaethau eraill yn gallu goroesi.

Mae bywyd gwyllt yn dirywio, gyda'r canfyddiadau diweddaraf yn dangos bod un o bob chwe rhywogaeth yng Nghymru mewn perygl o ddiflannu. O ganlyniad, ar 30 Mehefin 2021 cyhoeddodd Llywodraeth Cymru argyfwng natur a galwodd am osod targedau statudol i atal a gwrthdroi'r dirywiad mewn bioamrywiaeth. Mae cysylltiad annatod rhwng argyfyngau newid yn yr hinsawdd a cholli bioamrywiaeth. Mae colli bioamrywiaeth yn cael ei waethygu gan newid yn yr hinsawdd, ac i'r gwrthwyneb. Fodd bynnag, gall creu ac adfer cynefinoedd bioamrywiol hefyd ddarparu atebion ar gyfer ein helpu i addasu i newid yn yr hinsawdd a thra bod gwaith ymchwil a thechnoleg newydd yn cael ei ddatblygu er mwyn ceisio storio carbon, y dulliau mwyaf effeithiol ar hyn o bryd yw'r dulliau naturiol ble mae'r carbon yn cael ei amsugno a'i storio mewn coed, planhigion, tiroedd a phlancton.

Mae Ynys Môn o dan bwysau amaethyddol cymharol uchel. Amaethyddiaeth yw'r prif ddefnydd tir ar Ynys Môn, gan gyfrif am oddeutu 92% o arwynebedd y tir ar yr ynys. Mae hyn yn uwch na'r cyfartaledd cenedlaethol o oddeutu 88%. Tra bod ffermio ac amaethyddiaeth yn adnodd economaidd pwysig yn Ynys Môn (gwelir pennod **'Economaidd'** y llyfryn am fwy o fanylion) mae ffermio anghynaladwy yn achosi niwed i'r amgylchedd, ac yn golygu bod llai o'r 'storfeydd carbon' naturiol ar gyfer helpu datgarboneiddio. Mae wedi arwain at niwed neu ddraenio nifer o wlypdiroedd mawn cyfoethog ar yr ynys ac ymysg y materion allweddol yw diffyg rheolaeth briodol ynghyd â chyfoethogiad maethynnau yn sgil ffermio dwys. Mae Cynllun Ffermio Cynaliadwy arfaethedig gan Llywodraeth Cymru yn nodi'r camau dylid ei gymry der mwyn lleihau effaith y sector ar fioamrywiaeth.

Mae edrych ar gyfleoedd ar gyfer ecosystem wydn (gweithio gyda'n gilydd i fynd i'r afael â'r argyfwng ym myd natur) a chefnogi rheoli tir yn gynaliadwy yn brif feysydd sy'n cael sylw yng ngwaith Datganiadau Ardal Gogledd-orllewin Cymru gan Cyfoeth Naturiol Cymru. Dyma ddogfennau sy'n nodi ffurf o reoli ein hadnoddau naturiol yn well er lles cenedlaethau'r dyfodol ac mae'n manylu ar amrywiadau a gwahaniaethau gofodol a all fod yn fuddiol i lesiant, megis rheoli tir, diogelu ein dŵr a'n pridd. Trwy ymgynghori er mwyn creu'r datganiadau, mae ffermwyr, coedwigwyr a rheolwyr tir wedi dweud mai eu blaenoriaeth yw parhau i weithio ar y tir gan ddefnyddio adnoddau naturiol yn gynaliadwy i sicrhau incymau hyfyw ar gyfer y dyfodol. Mae economi wledig hyfyw a chynaliadwy yn golygu gweithio mewn partneriaeth i fynd i'r afael â heriau lleol a chenedlaethol.

Ailgylchu a thipio anghyfreithlon

Yn Ynys Môn mae ffigyrau a gyhoeddwyd gan Lywodraeth Cymru yn dangos cynnydd yn y **canran o wastraff trefol sydd wedi'i anfon i'w ailddefnyddio, ailgylchu neu gompostio** o 60% yn 2015/16 i **66% yn 2020/21.** Mae hyn yn debyg iawn i'r cynnydd o 60% i 65% a welwyd yng Nghymru gyfan dros yr un cyfnod.

Mae'r achosion a gyhoeddwyd gan Llywodraeth Cymru o dipio anghyfreithlon i bob 1,000 o'r boblogaeth yn uwch yn Ynys Môn na Chymru gyfan, gyda 18.6 yn cael eu cofnodi ym Môn a 10.6 yng Nghymru yn 2019/2020.

Bellach, mae pwyslais cynyddol yn cael ei roi ar gadw adnoddau mewn defnydd ac osgoi gwastraff gymaint â phosib. Gwelir fod Llywodraeth Cymru wedi cyhoeddi eu strategaeth 'Mwy nag Ailgylchu' ym mis Mawrth 2021 sy'n annog cyd-weithio er mwyn datblygu economi gylchol o fewn cymunedau. Mewn golwg mae cynlluniau i leihau plastig un-tro, cadw deunyddiau mewn defnydd mor hir â phosib drwy gyflwyno prosiectau fel siop werthu ail law a Chaffis Trwsio a Llyfrgell menthyg offer. Y bwriad yw lleihau gwastraff gymaint ag sy'n bosib, wrth hybu gweithgarwch economaidd ac adfywiad cymunedol yr un pryd.

Ansawdd aer

Mae crynodiad NO2 yn un modd o fesur ansawdd aer, ac mae'n cael ei gyfleu fel microgramau (µg) cyfartalog am bob m3 a chyhoeddwyd y data yma gan Lywodraeth Cymru. Mae NO2 yn cael ei ryddhau i'r aer yn bennaf o losgi tanwydd, allyriadau o geir, tryciau a bysiau a gweithfeydd pŵer. Mae lefel uwch o N02 yn arwyddocâd o lygredd aer.

Yn 2019 roedd mesur cyfartalog o 5.1 µg/m^3 NO2 mewn lleoliadau anheddau preswyl yn Ynys Môn, mae'r ffigwr yma wedi amrywio o 4.4 µg/m^3 i 5.1 µg/m^3 yn flynyddol ers 2015. Roedd hyn llawer is na mesur cyfartalog Cymru o 9.2 µg/m^3 yn 2019, oedd wedi amrywio rhwng 8.9 µg/m^3 i 11.4 µg/m^3 yn flynyddol ers 2015.

Cymunedau glan a thaclus

Mae glendid strydoedd yn cael ei archwilio yn flynyddol gan Cadw Cymru'n Daclus. Yn 2021/22 fe gafodd 65 stryd yn Ynys Môn ei archwilio, ac **roedd 100% o safon glendid uchel neu dderbyniol, hynny yw Gradd B neu uwch**. Cyn y pandemig, yn 2019/20 fe gafodd 65 stryd yn Ynys Môn ei archwilio, ac roedd 97% o safon Gradd B neu uwch. Mae hyn yn debyg i'r data o 2015/16 a gafodd ei gynnwys yn yr Asesiad Llesiant diwethaf.

Nodir arolygon glendid strydoedd Cadw Cymru'n Daclus y math o sbwriel cafodd ei ddarganfod yn strydoedd Ynys Môn, ac yn 2021/22 sbwriel sy'n gysylltiedig ag ysmygu oedd y math mwyaf cyffredin (presennol ar 72% o'r strydoedd archwiliwyd). Mae'r math yma o sbwriel wedi ei ddilyn gan sbwriel diodydd (34% o'r strydoedd), sbwriel danteithion (20% o'r strydoedd) a gwastraff bwyd brys (11% o'r strydoedd). Roedd sbwriel diodydd alcoholig yn bresennol ar bron i 5% o'r strydoedd archwiliwyd yn ystod yr arolwg. Nodir y sefydliad fod glanhau bonion sigaréts yn gostus ac anodd gan eu bod yn fach, a hefyd yn cael effaith negyddol sylweddol ar yr amgylchedd gan eu bod yn llygru, cael eu bwyta gan fywyd gwyllt a hefyd gydag elfennau plastig sydd ddim yn pydru.

Yn ogystal, mae Cadw Cymru'n Daclus yn edrych ar Ddangosyddion Ansawdd Amgylcheddol Niweidiol (AEQIs) yn ystod eu harolygon. Nodir fod gwastraff baw cŵn yn broblem sydd yn aml yn achosi gofid i bobl o ran ei edrychiad ac effaith posib ar iechyd. Mae hyn yn arbennig o bwysig i blant ifanc gan nad yw eu himiwnedd wedi datblygu a'u bod yn fwy tebygol o ddod i gyswllt â'r baw drwy fod yn chwarae mewn parciau ac mewn tywod ar lan y môr. Yn Ynys Môn fe gafodd baw ci ei ddarganfod yn 9% o'r strydoedd archwiliwyd.

O ran Dangosyddion Ansawdd Amgylcheddol Niweidiol (AEQIs) pellach, gall chwyn a malurion gael effaith negyddol ar olwg strydoedd a chyfrannu at risg llifogydd gan achosi rhwystr i sianeli a gylïau, a gafodd hyn ei ddarganfod yn 92% a 99% o'r strydoedd archwiliwyd yn y drefn honno. Ym mhellach na hyn cafodd gosod posteri'n anghyfreithlon ei weld yn bron i 5% o'r strydoedd, gyda graffiti mewn 3% a fandaliaeth yn 1.5% o'r strydoedd archwiliwyd.

CYMDEITHASOL

Iechyd poblogaeth Ynys Môn

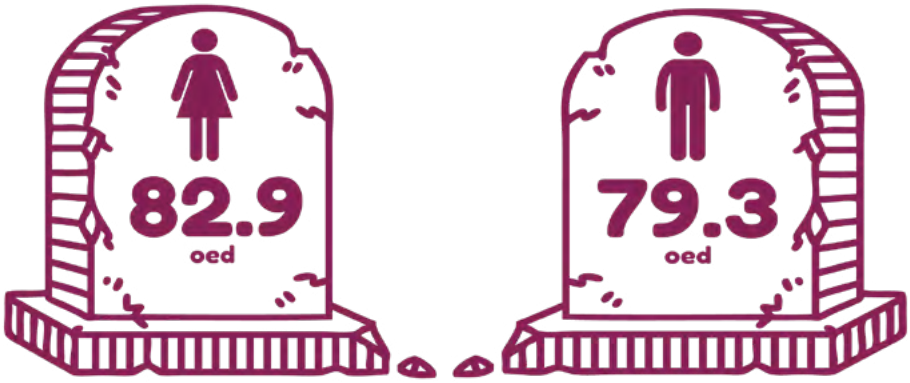

Yn ôl y ffigyrau diweddaraf y Swyddfa Ystadegau Gwladol (2018-2020) mae **disgwyliad oes dyn adeg ei eni yn Ynys Môn yn 79.3 oed, tra bod disgwyliad oes merch adeg ei geni yn 82.9 oed.** Mae hyn ychydig yn uwch na ffigyrau Cymru lle bod disgwyliad oes dyn adeg ei eni yn 78.3 a merch 82.1.

Mae'r Swyddfa Ystadegau Gwladol hefyd yn mesur disgwyliad oes 'iach', sef amcangyfrif o amser y bydd rhywun yn ei dreulio mewn iechyd "da" neu "da iawn". Mae'r data yn seiliedig ar ganfyddiad unigolion o'u hiechyd cyffredinol eu hunain. Disgwyliad oes iach yn 2017-2019 yn Ynys Môn oedd 63.7 o flynyddoedd i ddynion a 63.6 o flynyddoedd i fenywod, sy'n uwch na Chymru gyfan ble mae disgwyliad oed iach i ddyn 61.2 o flynyddoedd ac i ferch yn 62.1. (Asesiad o Anghenion Poblogaeth Gogledd Cymru) Fel nodir yn yr Asesiad o Anghenion Poblogaeth, fodd bynnag, mae'n anhebygol bod y data'n cyfleu'r darlun llawn am anghydraddoldeb iechyd rhwng cymunedau mwy difreintiedig ac ardaloedd mwy llewyrchus.

Gall cyflyrau iechyd cronig o bob math hefyd gael effaith ar ddisgwyliad oes iach, ac mae data dangosyddion MALIC o 2019 yn dangos fod diagnosis o gyflwr cronig a gofnodwyd gan feddyg teulu (cyfradd fesul 100) Ynys Môn yn 13.4. Mae hyn yn is na chyfradd Cymru gyfan, sef 14.3.

Ffordd iach o fyw

Mae gan ddangosyddion llesiant cenedlaethol sy'n mesur ffordd iach o fyw rhan bwysig i'w chwarae wrth asesu iechyd poblogaeth y sir. Yn ôl ffigyrau Arsyllfa Iechyd Cyhoeddus Cymru (2017/18-2019/20) mae ychydig llai na 37% o oedolion 16 i 64 gyda phwysau iach yn Ynys Môn, mae hyn ychydig bach yn is na ffigwr Cymru gyfan sef 38%. Mae'r ffigwr hyn yn codi i 46% mewn oedolion 65 oed a hŷn yn Ynys Môn, sydd yn uwch na chanran Cymru o 38% ac yn y canran uchaf o bob awdurdod lleol yng Nghymru. Mae cyswllt rhwng y dangosydd yma ac ymarfer corff, a gwelir pennod **'Diwylliannol'** am lefelau cyfranogiad chwaraeon oedolion yn Ynys Môn

Dangosir data Arolwg Cenedlaethol Cymru (2018/19 & 2019/20 - dwy flynedd wedi ei gyfuno) bod **24% o oedolion 16 oed neu hŷn Ynys Môn yn nodi eu bod wedi bwyta o leiaf 5 dogn o lysiau a ffrwythau'r diwrnod blaenorol**, sydd yr un fath a'r ffigwr ar gyfer Cymru gyfan. Mae'r un data yn dangos fod y canran o oedolion nododd eu bod wedi bwyta dim llysiau na ffrwythau'r diwrnod blaenorol yn Ynys Môn ychydig bach yn is na Chymru, sef 7% i gymharu gyda 8%.

Ffactorau eraill sy'n effeithio ar ein hiechyd yw ysmygu ac yfed alcohol. Mae ffigyrau Arolwg Cenedlaethol Cymru ar gyfer 2018/19-2019/20 yn nodi fod **18% o bobl 16 oed neu'n hŷn yn dweud eu bod yn ysmygu yn Ynys Môn**, canran tebyg i Gymru gyfan. Yn ôl ffigyrau Arsyllfa Iechyd Cyhoeddus Cymru o 2018/19-2019/20 mae 14% o bobl Ynys Môn yn yfed mwy na'r canllawiau sef 14 uned yr wythnos. Mae hyn yn is na ffigwr Cymru, lle mae 19% yn yfed mwy na'r canllawiau.

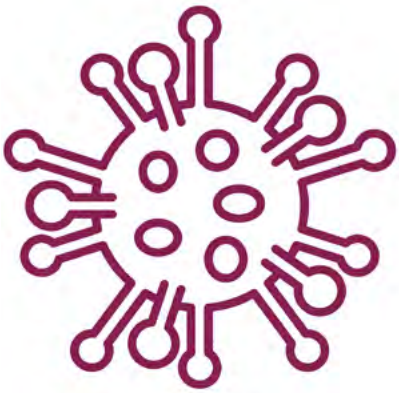

Covid-19 ac iechyd

Dros y ddwy flynedd diwethaf mae Covid-19 wedi cael effaith ar iechyd byd-eang, ac mae rhan fwyaf o'r data iechyd sydd ar gael ar lefel Ynys Môn yn bresennol yn cyfeirio at y cyfnod cyn y pandemig. Mae'n bwysig felly ein bod yn ymwybodol fod y sefyllfa yn y sir wedi newid erbyn hyn, ac nid yw'r data hyd yma yn mesur gwir effaith y pandemig ar iechyd.

Mae'r Asesiad o Anghenion Poblogaeth yn nodi mai un her hir-dymor posib ar y sector iechyd a gofal cymdeithasol, yw rheoli pobl â symptomau 'Covid Hir'. Mae'r Swyddfa Ystadegau Gwladol wedi rhagdybio bod hyd at 15% o unigolion sydd wedi cael prawf positif ar gyfer y firws yn profi symptomau Covid Hir ac mae modelu Bwrdd Iechyd Prifysgol Betsi Cadwaladr yn dangos y gall fod hyd at 7,000 o gleifion yn cael symptomau dros y flwyddyn i ddod. Mae papur tystiolaeth 'Llesiant ac effaith Covid-19 a Brexit' Canolfan Polisi Cyhoeddus Cymru yn nodi bod Covid-19 (yn uniongyrchol ac anuniongyrchol) wedi gwaethygu llawer o'r anghydraddoldebau iechyd a welwyd cyn y cyfnod yma, yn ogystal ag effeithio iechyd corfforol a meddyliol y boblogaeth.

Iechyd meddwl

Mae iechyd meddwl yn rhan bwysig o lesiant, ac mae data dangosyddion MALIC o 2019 yn dangos fod diagnosis o gyflwr iechyd meddwl a gofnodwyd gan feddyg teulu (cyfradd fesul 100) Ynys Môn yn 23, sy'n debyg iawn i gyfradd Cymru gyfan, sef 23.2. Mae sgôr gymedrig Graddfa Llesiant Meddwl Warwick–Caeredin yn fodd arall o fesur iechyd meddwl, ac mae'r data yma yn cael ei gasglu gan Arolwg Cenedlaethol Cymru. Rhoddir sgôr rhwng 14 a 70 yn dibynnu ar ymateb i wahanol ddatganiadau, mae sgôr uwch yn awgrymu llesiant meddwl gwell. Yn 2016 roedd sgôr Ynys Môn yn 52.6, ond erbyn 2018 roedd wedi disgyn i 51.8. I gymharu 50.9 oedd sgôr Cymru gyfan yn 2016 a 51.4 yn 2018.

Nid pawb sydd â phroblemau iechyd meddwl sy'n ceisio am gymorth. Nodir yr Asesiad o Anghenion Poblogaeth fod rhai carfanau o risg uwch nag eraill a thynnir sylw at y ffaith fod tua thri chwarter y marwolaethau hunanladdiad cofrestredig yn 2020 yn ddynion. Nodir hefyd fod ffermwyr yn grŵp galwedigaethol risg uchel, sy'n arwyddocaol i gymunedau gwledig Ynys Môn.

Mae'r pandemig hefyd wedi effeithio ar iechyd meddwl rhai pobl yn fwy nag eraill gan gynnwys - pobl ar incwm isel, pobl y newidiodd eu cyflogaeth, pobl sy'n hunangyflogedig, gweithwyr y Gwasanaeth Iechyd, gweithwyr gofal a staff rheng flaen eraill, cymunedau du, Asiaidd a lleiafrifoedd ethnig a phlant a phobl ifanc.

Iechyd plant a phobl ifanc

Mae ystadegau iechyd sbesiffig ar gyfer plant Ynys Môn hefyd ar gael. Mae cyfnodau cyn cenhedlu, beichiogrwydd a blynyddoedd cynnar yn ddylanwadol ac mae ymchwil yn awgrymu bod ansawdd y datblygiad rhwng 0-4 oed yn cael effaith anferthol ar bethau megis parodrwydd i fynychu'r ysgol, cyrhaeddiad addysgol, ac iechyd a llesiant trwy gydol eu hoes.

Dangosir data gan Lywodraeth Cymru fod canran genedigaethau unigol byw pwysau geni isel wedi codi yn Ynys Môn yn 2020 i 6.9%, rhwng 2017 a 2019 roedd y canran yn gyson sef 4.9%. Yn 2020 roedd canran Môn yn uwch na chanran Cymru, sef 6.1%.

Y cyfartaledd cyffredinol ar gyfer bwydo ar y fron ar 10 diwrnod oed i Gymru yw 35%, mae cyfartaledd Gogledd Cymru yn is ar 34%. Mae bwydo ar y fron yn darparu buddion iechyd o leihau marwolaethau babanod, llai o debygolrwydd o ordewdra plentyndod a llai o orfodaeth i fynd i'r ysbyty (Asesiad o Anghenion Poblogaeth)

Mae data gan Llywodraeth Cymru yn dangos fod canran yr holl blant wedi eu himiwneiddio'n llawn yn ôl yr amserlen erbyn pedair oed wedi cynyddu yn Ynys Môn o 90.4% yn 2017 i 93.7% yn 2019. Mae hyn yn uwch na lefelau Cymru lle'r oedd 88% wedi eu himiwneiddio'n llawn yn 2019. Yn ôl data Arsyllfa Iechyd Cyhoeddus Cymru o 2017/18 mae tua 8% o blant 11-16 oed Ynys Môn yn yfed alcohol a 5% yn ysmygu. Mae hyn yn cymharu gyda 8% a bron i 4% ar gyfer Cymru gyfan.

Mae cyfraddau gordewdra ymhlith plant yng Nghymru yr uchaf yn y DU. Mae'r data diweddaraf sydd ar gael ar gyfer Gogledd Cymru (2018/19) yn amlygu bod 29% o blant 4-5 oed wedi'u hasesu fel rhai dros bwysau neu'n ordew o'u mesur fel rhan o'r Rhaglen Mesur Plant cenedlaethol . Mae hyn yn gynnydd o 6% ers dechrau mesuriadau blynyddol yn 2011/12. **Ar lefel Awdurdod Lleol, mae 29% o blant 4-5 oed dros eu pwysau neu'r ordew yn Ynys Môn - sydd yn debyg i gyfradd Cymru gyfan.**

Mae bod dros bwysau neu'n ordew yn rhoi unigolyn mewn mwy o berygl o gael amrywiaeth o gyflyrau iechyd gan gynnwys diabetes math 2, canser, cyflyrau cyhyrysgerbydol, clefyd y galon a strôc. Amcangyfrifir bod hyd at 25% o bobl ordew yn profi cyflyrau iechyd meddwl fel iselder. Mewn plant, mae tystiolaeth yn awgrymu bod mwy o risg o fwlio yn yr ysgol a goblygiadau iechyd meddwl cysylltiedig hyn. Mae bod dros bwysau neu'n ordew hefyd yn lleihau'r tebygolrwydd y bydd plant yn cymryd rhan mewn gweithgaredd corfforol ac yn profi'r manteision cysylltiedig (gwelir pennod **'Diwylliannol'** am lefelau cyfranogiad chwaraeon plant yn Ynys Môn).

Tra byddwn yn disgwyl am ddiweddariad y data Rhaglen Mesur Plant yng Nghymru, mae data diweddar o Loegr a'r Alban yn awgrymu bod pandemig Covid-19 wedi cael effaith negyddol ar bwysau plant oherwydd llai o gyfleoedd i fod yn gorfforol egnïol a mynediad cyfyngedig i ddewisiadau bwyd iach. Cynyddodd cyfraddau yn Lloegr o 23% i 27%, ac o 22.4% i 29.5% yn yr Alban, rhwng 2019/20 a 2020/21. Mae'r data hefyd yn nodi bod cyfran y plant sydd dros bwysau neu'n ordew yn cynyddu wrth iddynt fynd yn hŷn, sy'n awgrymu ei fod yn anodd ei wrthdroi unwaith y bydd plant yn mynd dros bwysau neu'n ordew. Mae'n amlwg felly bod angen atal sylfaenol ac ymyrraeth gynnar i fynd i'r afael â ffactorau risg ar gyfer bod dros bwysau a gordewdra gydol oes, ar lefel system gyfan. Mae cysylltiad cryf rhwng gordewdra ac amddifadedd ymhlith plant ac oedolion yng Nghymru. Mae cyfraddau plant dros bwysau a gordewdra 1.7 gwaith yn uwch ymhlith plant sy'n byw yn yr ardaloedd mwyaf difreintiedig, o gymharu â'r rhai sy'n byw yn yr ardaloedd lleiaf difreintiedig. Mewn oedolion mae gwahaniaeth o 9.2 pwynt canran rhwng cyfraddau gorbwysedd a gordewdra ymhlith y rhai sy'n byw yn y mwyaf a lleiaf difreintiedig.

Mynediad at Wasanaethau Iechyd

Yn Ardaloedd Llesiant Môn yn 2020/21 roedd amser ymateb cyfartalog ambiwlans ar gyfer galwad 'coch', hynny yw y math mwyaf difrifol, yn amrywio ychydig fel y dangosir gan ddata Ymddiriedolaeth GIG Gwasanaethau Ambiwlans Cymru.

Roedd yr amseroedd cyfartalog isaf yn **Ardal Llesiant Aethwy a Seiriol** (09:14 munud) ac **Ardal Llesiant Canolbarth Môn a Llifon** (09:21munud) a'r hiraf yn **Ardal Llesiant Lligwy a Twrcelyn** (11:06) munud) ac **Ardal Llesiant Talybolion** (11:22 munud). Mae hyn wedi codi dros y blynyddoedd diwethaf, ac yn 2018/19 roedd yr amseroedd cyfartalog isaf yn **Ardal Llesiant Canolbarth Môn a Llifon** (06:04 munud) ac **Ardal Llesiant Caergybi ac Ynys Cybi** (06:22 munud) a'r hiraf yn **Ardal Llesiant Bro Aberffraw a Bro Rhosyr** (10:00 munud) ac **Ardal Llesiant Talybolion** (10:27 munud).

Yn Ardal Llesiant Talybolion roedd amser ymateb ambiwlans yn:

11:22 munud

Defnyddir data dangosyddion Mynegai Amddifadedd Lluosog Cymru (MALIC) o 2019 i asesu mynediad i wasanaethau ac amser teithio yn yr asesiad hwn. Mae amser teithio cyhoeddus a preifat dwyffordd i *feddygfa* yn uwch yn Ynys Môn na Chymru, gydag amser cyfartalog o 47 munud a 8 munud i gymharu gyda 40 munud a 7 munud. Mae hyn hefyd yn wir ar gyfer teithio i *fferyllfa* lle mae teithio dwyffordd cyhoeddus cyfartalog yn cymryd 48 munud a preifat 10 munud i gymharu gyda 38 munud a 7 munud ar gyfer Cymru. Mae diffyg mynediad i wasanaethau iechyd yn cael mwy o effaith ar gymunedau cefn gwlad a rhai grwpiau cydraddoldeb, gan gynnwys, pobl anabl a phobl hŷn, sy'n llai tebygol o fod a mynediad i gerbyd a hefyd yn fwy tebygol o fod angen y gwasanaethau iechyd.

Maes pryder arall yw deintyddiaeth, ac yn ôl adroddiad gan Gymdeithas Ddeintyddol Prydain (BDA) yn Ebrill 2019 dim ond 18% o ddeintyddion yn ardal Bwrdd Iechyd Prifysgol Betsi Cadwaladr oedd yn derbyn cleifion GIG newydd (oedolion) a dim ond chwarter oedd yn derbyn plant fel cleifion GIG newydd.

Amlygwyd mynediad at Wasanaethau Iechyd yn ystod arolwg **Cynllunio Lle**. Roedd hyn am sawl rheswm gan gynnwys diffyg trafnidiaeth gyhoeddus i gyrraedd y gwasanaeth, pellter at wasanaethau fel deintyddfa, rhai gwasanaethau wedi symud o'r ardal, er enghraifft, gwasanaeth trin traed, diffyg staff i gynnal gwasanaeth, er enghraifft, meddygon teulu a diffyg meysydd parcio addas ger y canolfannau iechyd.

Cadw'n ddiogel

Yn ôl Arolwg Cenedlaethol Cymru yn 2020/21, mae 74% o bobl Ynys Môn yn teimlo yn ddiogel gartref, wrth gerdded yn yr ardal leol, ac wrth deithio, sy'n uwch na chanran Cymru gyfan sef 68%. Mae'r canran yma yn Ynys Môn wedi codi o 73% yn 2016/17, ond wedi gostwng o 80% yn 2018/19. Does ddim data ar gael i weld os oes gwahaniaeth yn ymatebion merched a dynion yn 2020/21, ond roedd gwahaniaeth i'w weld yn 2016/17 a 2018/19 lle'r oedd 59% o ferched a 88% o ddynion ac yna 74% o ferched a 87% o ddynion a ymatebodd yn teimlo yn saff yn y drefn honno. Mae'r gwahaniaeth yma hefyd i'w weld ar gyfer Cymru gyfan lle' r oedd 51% o ferched a 84% o ddynion yn teimlo yn saff yn 2020/21.

Yn Ynys Môn ar gyfartaledd rhwng 2017/18-2019/20 roedd 49 achos tân bwriadol y flwyddyn a 157 achos tân damweiniol y flwyddyn, yn ôl data gan y Wasanaeth Tân. Mae'r ddau ffigwr yma wedi lleihau ers yr Asesiad diwethaf.

Mae data Data.Police.uk yn dangos fod cyfradd troseddau fesul 1,000 o'r boblogaeth 16 oed a throsodd yn amrywio rhwng y gwahanol ardaloedd. Yn 2020 roedd y gyfradd isaf yn **Ardal Llesiant Talybolion** (55) ac **Ardal Llesiant Lligwy a Twrcelyn** (56) a'r uchaf yn **Ardal Llesiant Caergybi ac Ynys Cybi** (176) - sydd yn awgrymu perthynas agos â math o ardal - cefn gwlad neu drefol.

Yn ystod y cyfnod clo, fe wnaeth yr holl droseddau a adroddwyd i'r Heddlu ostwng mewn nifer, ac roedd hyn yn wir yn genedlaethol. Gwelwyd y gostyngiad mwyaf sylweddol mewn troseddu meddiangar (e.e. dwyn) o bob math, a throseddau treisgar wrth i bobl aros adref. Ar ôl codi cyfyngiadau Covid-19, deellir bod troseddau yn gyffredinol wedi codi'n raddol yn ôl i'r niferoedd cyn y cyfnod clo.

Nid yw'n syndod fod ail agor yr economi nos yn cael effaith helaeth ar y lefelau troseddu yn lleol. Bu cynnydd mewn troseddau casineb yn ymwneud yn bennaf â thensiynau rhwng unigolion sy'n arwain at gamdriniaeth eiriol - yn anffodus roedd hyn i'w weld drwy'r wlad wrth i symudiad pobl yn ystod cyfyngiadau Covid-19 greu tensiynau. Yn Ynys Môn roedd y sefyllfa ail dai yn cyfrannu'n helaeth i'r drwgdeimlad yma. Mae'r Heddlu'n ymateb i bob adroddiad o drosedd casineb ac yn ymchwilio'n llawn iddynt. Roedd y diffiniad cenedlaethol o drosedd casineb, fel y defnyddir gan yr Heddlu, yn cynnwys gwahaniaethu yn sgil hil person, gan gynnwys gwledydd yn y DU, hynny yw, Cymry/Saeson, ac felly dyma sut y cafodd digwyddiadau o'r fath eu cofnodi.

Mae'r Bartneriaeth Diogelwch Cymunedol yn grŵp o sefydliadau sy'n gweithio gyda'i gilydd i edrych ar sut orau i fynd i'r afael â throsedd ac anhrefn ar draws Gwynedd a Môn. Mae blaenoriaethau'r Bartneriaeth yn cyd-fynd â Strategaeth Bwrdd Partneriaeth Gogledd Cymru Fwy Diogel, sef atal trosedd ac ymddygiad gwrthgymdeithasol, mynd i'r afael â throseddau treisgar, mynd i'r afael â throseddau trefniadol difrifol a diogelu ac adeiladu cymunedau gwydn a chynnal diogelwch y cyhoedd. Yn ogystal, mae gwaith rhanbarthol yn parhau er mwyn codi ymwybyddiaeth o drais yn y cartref a lleisiau dioddefwyr (VAWDASV).

Cadw cysylltiad

Mae argaeledd cyfleusterau a mynediad i wasanaethau yn rhan bwysig o lesiant, ac yn wahanol drwy'r sir gan fod Ynys Môn yn ardal eang ac amrywiol. Mae amser teithio i wasanaethau yn cael eu trafod trwy'r asesiad yma o dan y wahanol benawdau llesiant gan ddefnyddio data dangosyddion MALIC o 2019.

Mae amser teithio cyhoeddus dwyffordd i siop fwyd yn uwch yn Ynys Môn na Chymru gyfan, gydag amser cyfartalog o 38 munud i gymharu gyda 32 munud. Mae amser teithio preifat dwyffordd yn debyg ar gyfer Ynys Môn a Chymru gydag amser cyfartalog o 5 munud a 4 munud yn y drefn honno.

Mae data Cyfrifiad o 2011 yn dangos fod gan **82% o gartrefi Ynys Môn gar neu fan,** sy'n uwch na'r ffigwr ar gyfer Cymru, sef 77%. Gwelir gwahaniaeth yn y canran yma yn y gwahanol Ardaloedd Llesiant, gyda'r canran isaf yn **Ardal Llesiant Caergybi ac Ynys Cybi** (68%) a'r uchaf yn **Ardal Llesiant Talybolion** (90%). Mae argaeledd trafnidiaeth gyhoeddus a chyfleusterau (sydd yn her i gymunedau cefn gwlad) a thlodi economaidd (gyda chostau rhedeg car yn cynyddu) yn ffactorau y dylid ei ystyried wrth edrych ar y ffigyrau yma.

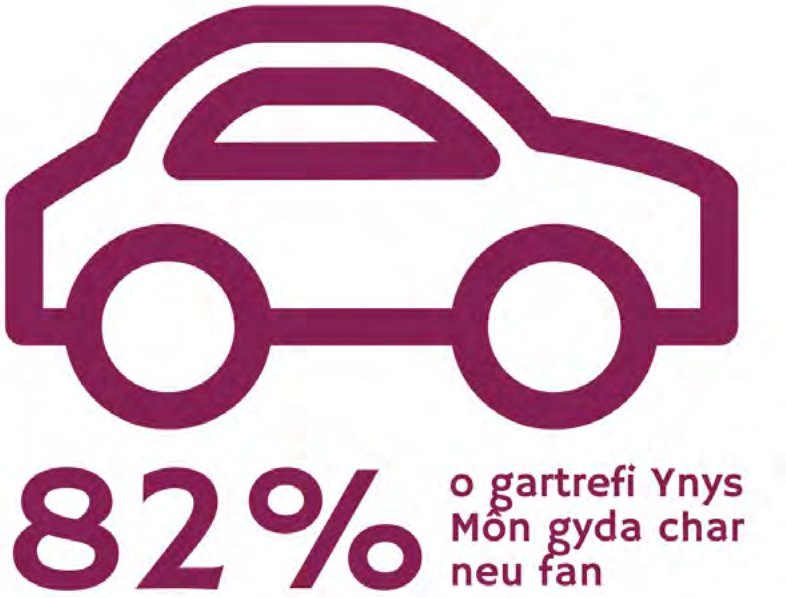

Roedd materion yn ymwneud a theithio yn bryder i drigolion wnaeth ymateb i **Holiadur Llesiant Môn**, ac roedd hefyd yn thema amlwg i godi yn ystod arolwg **Cynllunio Lle**.

Ymysg y prif faterion oedd lefel uchel o draffig ar rhai o brif lonydd yr Ynys, goryrru a gyrru anghyfrifol yn effeithio ar ddiogelwch y ffyrdd a phroblemau yn ymwneud â pharcio, yn enwedig wrth geisio cael mynediad i wasanaethau fel siopau a meddygfeydd.

Mae trafnidiaeth a theithio yn fater cymdeithasol sy'n dylanwadu ar ein bywyd dydd-i-ddydd o ran ein gallu i weithio, dysgu a mwynhau ein hunain. Mae hefyd fwy fwy yn fater amgylcheddol, gyda theithio 'gwyrdd' yn cyfrannu at ymdrech i dadgarboneiddio (gwelir pennod **'Amgylcheddol'** am wybodaeth am newid hinsawdd).

Mae Adroddiad Tueddiadau'r Dyfodol (2021), yn dangos fod pryniant cerbydau trydan a hybrid wedi cynyddu o 1% o'r farchnad yn 2015 i 11% yn 2020 gyda rhagamcan y bydd hyn yn cynnyddu eto erbyn canol y 2020au. Mae adroddiad Anghydraddoldeb yng Nghymru'r Dyfodol (2021) gan Swyddfa Comisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol ac Iechyd Cyhoeddus Cymru yn tynnu sylw hefyd at botensial yn y maes, ond bod anghydraddoldebau posib yn gysylltiedig â thrafnidiaeth werdd gan nad yw cymunedau tlotach (yn ogystal â menywod, lleiafrifoedd ethnig, a phobl anabl) wedi'u cynnwys wrth gynllunio a gwneud penderfyniadau polisi sy'n gysylltiedig â cherbydau trydan. Gyda ffocws ar ddyfodol werdd, mae Llwybr Newydd: Strategaeth Trafnidiaeth Cymru 2021 yn gosod tair blaenoriaeth sef dod â gwasanaethau i bobl er mwyn lleihau'r angen i deithio, galluogi pobl a nwyddau i symud yn hawdd o ddrws i ddrws gan ddefnyddio gwasanaethau a seilwaith trafnidiaeth sy'n hygyrch, cynaliadwy ac effeithlon ac annog pobl i newid i drafnidiaeth fwy cynaliadwy.

Trafnidiaeth gyhoeddus

Mae cyswllt agos rhwng teithio 'gwyrdd' a thrafnidiaeth gyhoeddus. Yng Nghymru, mae tri chwarter yr holl deithiau ar drafnidiaeth gyhoeddus yn deithiau ar y bws ac unwaith eto, dengys gwaith ymchwil 'Symudedd yng Nghymru' fod rhai grwpiau nodwedd cydraddoldeb ag anghenion trafnidiaeth wahanol, yn enwedig wrth ystyried gwasanaethau bws. Er enghraifft, nodir fod pobl anabl yn dibynnu ar wasanaeth bws fwy na gweddill y boblogaeth, merched yn fwy tebygol o ddioddef oherwydd amserlenni bws anaddas gan eu bod yn gweithio rhan amser neu oriau afreolaidd a phobl ifanc, sy'n dibynnu ar y gwasanaeth ar gyfer addysg a mwynhau ond yn her i blant sy'n byw mewn tlodi. (Adroddiad Symudedd yng Nghymru 2021)

Mae argaeledd gwasanaethau bws i drigolion yn bryder sydd wedi ei amlygu ar draws Ynys Môn drwy Holiadur Llesiant Môn ac Arolwg Cynllunio Lle. Dyma rai o sylwadau gan ymatebwyr Holiadur Llesiant Môn:

"Dim ond un gwasanaeth bws sy'n mynd rhwng Llaingoch a Caergybi - arferai fod yn llawer mwy cyn Covid-19 er mwyn gallu mynd i siopau ac i'r ganolfan hamdden." (Unigolyn o **Ardal Llesiant Caergybi ac Ynys Cybi, Holiadur Llesiant Môn**)

"Cysylltiadau bws gwael ...hollol ddibynnol ar drafnidiaeth breifat." (Unigolyn o **Ardal Llesiant Canolbarth Môn a Llifon**, **Holiadur Llesiant Môn**)

Unigedd a chyswllt cymdeithasol

Mae data gan Arolwg Cenedlaethol Cymru yn dangos cynnydd yn y canran o bobl 16 oed a hŷn sy'n cytuno eu bod yn perthyn i'r ardal; bod pobl o gefndiroedd gwahanol yn cyd-dynnu'n dda; a bod pobl yn trin ei gilydd â pharch yn Ynys Môn yn 2020/21 gyda chanran o 81% i gymharu gyda 53% yn 2016/17 a 60% yn 2018/19. Nodir fod canran Mon yn 2020/21 yn uwch na canran Cymru sef 69%, ac mae canran Cymru hefyd wedi cynyddu o 50% yn 2016/17 a 52% yn 2018/19. Yn anffodus, tydi'r arolwg ddim yn cynnwys data am farn plant a phobl ifanc Ynys Môn a fyddai gwybodaeth gyfatebol am farn grwpiau iau yn ddefnyddiol i roi darlun llawn o farn y gymuned.

Yn ôl ffigyrau Data Cymru o 2020 mae 10% o bobl Ynys Môn yn unig, mae hyn wedi gostwng ers 2016 lle'r oedd bron i 16% o bobl y sir yn unig. Mae'r canran yma yn 2020 yn un o'r isaf o siroedd Cymru. Mae'r ffigwr yma hefyd yn is na Chymru gyfan le'r oedd bron i 13% yn unig yn 2020 a 17% yn unig yn 2016. Fodd bynnag, mae tystiolaeth ansoddol yn awgrymu fod Covid-19 wedi arwain at fwy o unigedd, yn enwedig i'r rhai sydd ag anghenion gofal a chymorth. (Asesiad o Anghenion Poblogaeth Gogledd Cymru)

Helpu ein gilydd

Yn ôl y Cyfrifiad yn 2011 mae bron i 12% o boblogaeth Ynys Môn yn rhoi o leiaf un awr yr wythnos o ofal di-dâl, canran tebyg i Gymru sydd ychydig dros 12%. Fe ddisgynnodd y canran o bobl sy'n gwirfoddoli yn Ynys Môn rhywfaint mewn ffigyrau sydd wedi eu cyhoeddi gan Llywodraeth Cymru o 31% yn 2016 i 28% yn 2019. Gwelwyd gostyngiad tebyg yng Nghymru o 28% yn 2016 i 26%, gyda llai o bobl yn gwirfoddoli ar draws Cymru na Môn. Nodir ym mhapur tystiolaeth 'Llesiant Diwylliannol' Canolfan Polisi Cyhoeddus Cymru fod effeithiau positif gwirfoddoli yn cynnwys buddiannau i'r unigolyn fel datblygu hyder a phwrpas, a buddiannau cymdeithasol fel helpu creu cysylltiadau a chyd-lyniant. Yn anffodus nid oes data dibynadwy er mwyn edrych ar y nifer o wirfoddolwyr lleol wedi 2020, fodd bynnag, gwelir yn ystod Covid-19 ymdrech arwrol gwirfoddolwyr fu'n cefnogi pobl fregus ar draws y sir.

Astudiaeth Achos - Linc Cymunedol Môn

Mae 'presgribio cymdeithasol' yn fodd o alluogi gweithwyr iechyd a gofal proffesiynol, er enghraifft, meddygon teulu, i gyfeirio pobl at amrywiaeth o wasanaethau lleol, anghlinigol. Mae Medrwn Môn, y Bwrdd Iechyd a Cyngor Ynys Môn wedi cyd-ariannu prosiect Linc Cymunedol Môn ers 2019 , a phrif nod yw cefnogi unigolion i adnabod eu hanghenion eu hunain, ac yna, lle bo'n briodol, cyfeirio at sefydliadau trydydd sector sy'n darparu gweithgareddau cymunedol a gweithgareddau eraill. Mae'n ffordd o annog unigolion i feddwl mwy am atal salwch hirdymor trwy ddod yn fwy ymwybodol o'r cynnig sydd ar gael iddynt yn eu cymdogaethau a'u cymunedau eu hunain. Roedd y prosiect yn allweddol yn ystod Covid-19 a darparwyd y canlynol:

- 1,800 o geisiadau i nôl presgripsiwn
- 8,426 o alwadau Cadw Mewn Cysylltiad gan y staff Linc Cymunedol Môn a gwirfoddolwyr.
- 160 cyfeiriad at fanciau bwyd neu nôl neges
- 12,125 o Droeon Da i 1689 o bobl
- 36 o dimau cymorth ardal gyda dros 850 o wirfoddolwyr - gan gynnwys gwirfoddolwyr canolfan frechu, gwirfoddolwyr cyflenwi profion LFT at garreg drws a gyrwyr gwirfoddol ar gyfer apwyntiadau brechu.

Cyswllt digidol

Mae cadw cyswllt drwy ddulliau digidol wedi bod yn hynod o bwysig dros y ddwy flynedd ddiwethaf wrth i lawer o wasanaethau yn symud ar-lein dros gyfnod clo. O ganlyniad amlygwyd pwysigrwydd argaeledd band eang am resymau cymdeithasol a hefyd economaidd (gweithio ac addysgu o bell, busnesau bach ar-lein ac ati).

Mae ffigyrau dangosyddion MALIC o 2019 yn dangos fod gan Ynys Môn ganran uwch o **ddiffyg argaeledd canrannol band eang ar 30Mb/e na Chymru gyfan, sef 10%** i gymharu gyda 7%. Mae hyn yn amlygu her benodol i gymunedau cefn gwlad Ynys Môn.

Mae effaith digideiddio yn waeth i rai carfanau sef pobl hŷn, pobl anabl, teuluoedd incwm isel, pobl sy'n byw yn y cefn gwlad a phobl ddigartref, gyda Cymunedau Digidol Cymru yn nodi fod oddeutu 7% o oedolion yng Nghymru wedi allgau yn ddigidol. Mae adroddiad Anghydraddoldeb yng Nghymru'r Dyfodol (2021) gan Swyddfa Comisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol ac Iechyd Cyhoeddus Cymru yn nodi bod angen i bolisiau newydd fel gweithio o bell ystyried effaith ar y grwpiau nodwedd hyn.

ECONOMAIDD

Gwaith a chyflog

Yn ôl data'r Cyfrifiad yn 2011 sy'n edrych ar alwedigaeth, mae'r canran uchaf o bobl Ynys Môn 16-74 oed sydd mewn gwaith yn gweithio yn y galwedigaethau crefftau medrus (er enghraifft, ffarmwr, gweithwyr amaeth, plymiwr, trydanwr, saer coed), sef 19%, i gymharu gyda 14% ar lefel Cymru gyfan. Mae'r canran yma yn cyd-fynd â ffigyrau defnydd tir yn Ynys Môn (fel nodwyd eisoes ym mhennod **'Amgylcheddol'** y llyfryn).

Mae'r canran yma yn amrywio o fewn yr Ardaloedd Llesiant, o 12% yn **Ardal Llesiant Caergybi ac Ynys Cybi** i 33% yn **Ardal Llesiant Lligwy a Twrcelyn**, sy'n amlygu'r gwahaniaeth rhwng ardal drefol a chefn gwlad. Mae hefyd yr alwedigaeth fwyaf cyffredin yn **Ardal Llesiant Aethwy a Seiriol, Ardal Llesiant Bro Aberffraw a Bro Rhosyr, Ardal Llesiant Canolbarth Mon a Llifon, Ardal Llesiant Lligwy a Twrcelyn** ac **Ardal Llesiant Talybolion.** Gofalu, hamdden a galwedigaethau gwasanaethau eraill oedd yr alwedigaeth fwyaf cyffredin yn **Ardal Llesiant Caergybi ac Ynys Cybi.**

Mae'r canran isaf o bobl Ynys Môn 16-74 oed sydd mewn gwaith yn gweithio yn y galwedigaethau gwerthu a gwasanaethau cwsmeriaid, sef 7%, i gymharu gyda 9% ar lefel Cymru gyfan. Unwaith eto mae amrywiaeth i'w weld yn y canran yn Ynys Môn o 4% yn **Ardal Llesiant Lligwy a Twrcelyn** i 12% yn **Ardal Llesiant Caergybi ac Ynys Cybi**, ac yr alwedigaeth lleiaf cyffredin yn **Ardal Llesiant Canolbarth Mon a Llifon** ac **Ardal Llesiant Lligwy a Twrcelyn**.

Nid oes data dibynadwy ar gael am feysydd gwaith fesul ardal leol wedi 2011, a gwelir felly bwlch data sylweddol. Mae adroddiad Anghydraddoldeb yng Nghymru'r Dyfodol (2021) gan Swyddfa Comisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol ac Iechyd Cyhoeddus Cymru yn tynnu sylw at newidiadau mewn tueddiadau gwaith i'r dyfodol gyda thwf mewn galwedigaethau gwyddoniaeth, technoleg a swyddi 'gwyrdd' sydd o fudd i'r amgylchedd. Fodd bynnag, neges glir yn yr adroddiad ydi bod angen lleihau anghydraddoldeb wrth i'r sectorau hyn dyfu drwy gynnig cyfleodd sy'n hygyrch i bawb, gan gynnwys merched sy'n llai tebygol o fod yn ymgymryd â swyddi yn y meysydd hyn.

Diweithdra

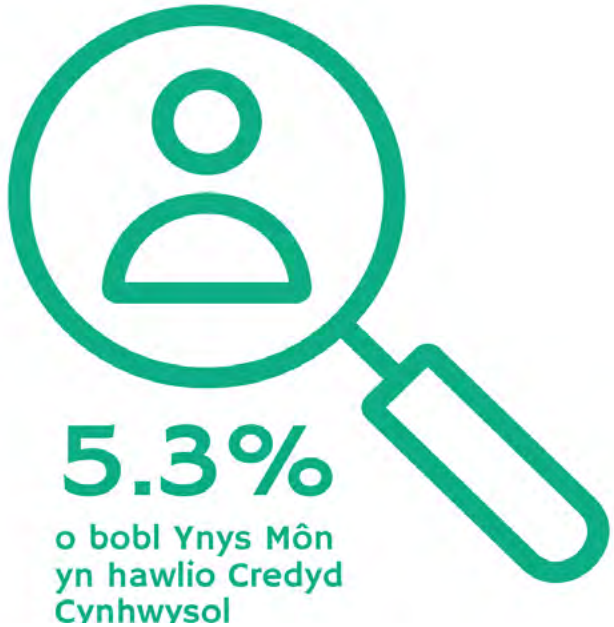

Mae Arolwg Poblogaeth Flynyddol Llywodraeth Cymru o 2020 yn nodi fod Cyfradd Gweithgarwch Economaidd rhai mewn oed gwaith, 16 - 64 oed yn 79% yn Ynys Môn, i gymharu gyda chanran Cymru sef 76%.

Yn ôl ffigyrau dan y Swyddfa Ystadegau Gwladol roedd **5.3% pobl 16-64 oed yn hawlio Credyd Cynhwysol yn Ynys Môn**ar gyfartaledd rhwng Tachwedd 2020 a Hydref 2021. Mae hyn ychydig yn uwch na chanran Cymru sef 5.2%. Mae'r ffigwr yn amrywio yn fawr o fis i fis gyda'r canran uchaf yn misoedd Tachwedd 2020, Chwefror 2021 a Mawrth 2021 (6%) a'r isaf yn Hydref 2021 (4.3%). Mae'n debyg fod hyn o ganlyniad i effaith gyfnod clo Covid-19 ar ddechrau 2021.

O fewn Ardaloedd Llesiant Ynys Môn mae'r canran yn amrywio rhywfaint, ac ar gyfartaledd, roedd canran isaf o bobl 16-64 oed a hawliodd Credyd Cynhwysol rhwng Tachwedd 2020 a Hydref 2021 i'w weld yn **Ardal Llesiant Bro Aberffraw a Bro Rhosyr** (3.8%) a'r uchaf yn **Ardal Llesiant Caergybi ac Ynys Cybi** (8.3%). Rhaid nodi fod y ffigwr yn amrywio o fis i fis yn yr Ardaloedd Llesiant hefyd, yn debygol o ganlyniad i effaith cyfnod clo Covid-19, ond hefyd mewn rhai ardaloedd, fod patrwm gwaith yr ardal yn dymhorol iawn.

Cyflog

Dangosir data Arolwg Enillion ac Oriau Blynyddol y Swyddfa Ystadegau Gwladol fod canolrif cyflog (gros) 2021 wythnosol Ynys Môn tua £506 yr wythnos. Mae'r swm yma yn uwch na Gwynedd (£386 yr wythnos), ac yn uwch na Chymru gyfan (£469 yr wythnos). Yn Ynys Môn mae canolrif cyflog wythnosol merched, sef £527, yn uwch na chyflog dynion, sef £496. Mae hyn yn wahaniaeth o £31 yr wythnos. Mae hyn yn wahanol iawn i'r tuedd ar draws y wlad ac i'r sefyllfa yng Ngwynedd, lle mae cyflogau merched bron i £124 yn llai yr wythnos na chyflog dynion a Chymru lle mae canolrif cyflog Merched bron i £149 yr wythnos yn llai na dynion.

Mae Arolwg Poblogaeth Blynyddol Llywodraeth Cymru o 2020 yn nodi fod 37% o'r boblogaeth sydd dros 50 oed yn gweithio yn Ynys Môn - sydd ychydig yn is na'r ffigwr ar gyfer Cymru sef 40%.

Mae cyflogau isel, yn anorfod, am arwain at lefelau uwch o dlodi a dad-boblogi gwledig, sydd yn eu tro yn cael effaith ar ein cymunedau, dyfodol ein pobl ifanc ac ar y Gymraeg fel iaith gymunedol iach. Mae creu swyddi gwerth uchel a chadw pobl ifanc yng Ngogledd Cymru yn flaenoriaeth i Fwrdd Uchelgais Gogledd Cymru, ac mae'r Fframwaith Rhanbarthol Economaidd gan Llywodraeth Cymru hefyd yn edrych ar ffyrdd o ddarparu gwell swyddi yn nes at adref er mwyn wella gwerth cymdeithasol ac economaidd. Mae trafodaethau yn parhau ynglŷn â datblygu atomfa niwclear newydd yn Wylfa, a fyddai'n creu swyddi yn lleol.

Costau byw a thlodi

Mae data gan Cyfrifon Rhanbarthol y Swyddfa Ystadegau Gwladol o 2019 yn **dangos incwm aelwydydd crynswth i'w wario gan bobl yn Ynys Môn, sef £17,529,** sydd yn £266 yn fwy na Chymru gyfan**.** Mae'n debygol fydd y ffigwr yma wedi newid erbyn hyn ac mae tlodi yn parhau i gael effaith ar drigolion yn Ynys Môn.

Un o brif negeseuon o'r ymgynghoriad ar y llyfrynnau llesiant drafft (rhwng Ionawr a Mawrth 2022) oedd bod diffyg gwybodaeth am dlodi, yn enwedig o ystyried y sôn diweddar am gynnydd mewn costau byw. Yn Ynys Môn mae gyrwyr tlodi presennol yn cynnwys costau byw yn Cynyddu (rhent, tanwydd a bwyd), amseru Furlough a dewisiadau gwaith pobl, â'r newidiadau taliad ychwanegol Credyd Cynhwysol, fodd bynnag, rydym yn cydnabod fod bwlch data dibynadwy a chyfredol fewn y maes yma.

Mae data ar gael gan y Gwasanaeth Effeithiolrwydd a Gwella Ysgolion Rhanbarthol Gogledd Cymru (GWE) sy'n dangos canran disgyblion gyda hawl i dderbyn prydau ysgol am ddim. Yn Ynys Mon yn 2020, roedd 18% o ddisgyblion ysgol gynradd yn hawlio prydau ysgol am ddim. Mae'r canran wedi amrywio rhwng 15% ac 18% yn flynyddol rhwng 2016 a 2020. Erbyn i ddisgyblion gyrraedd ysgol uwchradd, mae'r ffigwr yn gostwng i tua 16% yn 2020, ac wedi amrywio yn flynyddol rhwng 14% a 16% rhwng 2016 a 2020. O fewn Ardaloedd Llesiant Mon, mae gwahaniaethau i'w weld, ac yn 2020 mae'r canran isaf o ddisgyblion ysgol gynradd yn hawlio prydau ysgol am ddim yn **Ardal Llesiant Aethwy a Seiriol** (11%) a'r uchaf yn **Ardal Llesiant Caergybi ac Ynys Cybi** (25%). Wrth edrych ar ddisgyblion ysgol uwchradd mae'r canran isaf unwaith eto yn **Ardal Llesiant Aethwy a Seiriol** (9%) a'r uchaf unwaith eto yn **Ardal Llesiant Caergybi ac Ynys Cybi** (23%).

Mae tlodi tanwydd hefyd yn agwedd pwysig wrth asesu costau byw a thlodi, ac yn ôl ffigyrau o 2017-18 gan Lywodraeth Cymru yn Ynys Môn, mae **amcangyfrifon fod 17% o aelwydydd mewn tlodi tanwydd**. Fodd bynnag, gyda'r cynnydd diweddar mewn prisiau tanwydd mae'r ffigwr hwn yn debygol o fod yn llawer uwch na'r amcangyfrif yn 2018, ond yn anffodus roedd dod o hyd i ddata dibynadwy yn y maes hwn yn broblemus.

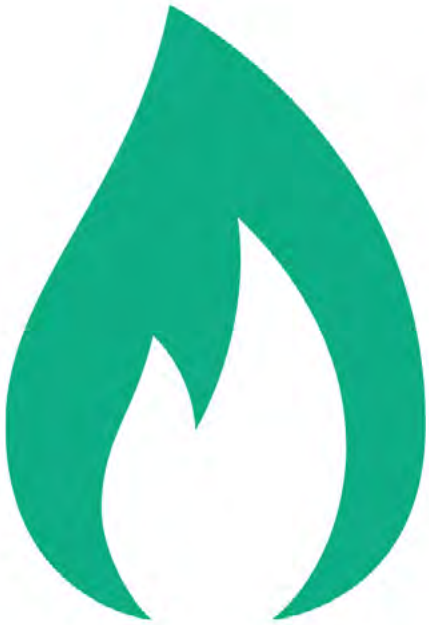

17%

o aelwydydd mewn tlodi tanwydd

Astudiaeth Achos - Cynllun Bwyd Da Môn

Mae Bwyd Da Môn yn fudiad sy'n ceisio mynd i'r afael â thlodi bwyd, bwyta'n iach tra hefyd yn arbed yr amgylchedd drwy leihau gwastraff. Bob blwyddyn, mae tunelli o fwyd, gwerth biliynau o bunnoedd, yn cael ei anfon i safleoedd tirlenwi. Mae hyn yn cael effaith amgylcheddol enfawr ac mae hefyd yn golygu colli bwyd y gellid ei ailbwrpasu'n hawdd a'i ailddosbarthu i'r gymuned, gan roi mynediad i bobl at fwyd o ansawdd da am bris isel a fyddai fel arall yn cael ei wastraffu.

Mae gan Bwyd Da Môn Good Food amrywiaeth eang o stoc, gyda phwyslais ar gynnyrch maethlon, ffres sy'n cael ei ddarparu gan archfarchnadoedd, dosbarthwyr cyfanwerthu, y sector lletygarwch, darparwyr gofal, a chyflogwyr mawr.

Mae Cynllun Bwyd Da Môn wedi tyfu o gydweithio rhwng nifer o sefydliadau yn cynnwys Cyngor Sir Ynys Môn, Bwrdd Iechyd Prifysgol Betsi Cadwaladr, Cyngor ar Bopeth Ynys Môn, Cymdeithas Tai Clwyd Alyn, Grŵp Llandrillo Menai, Banc Bwyd Môn, sefydliadau sector preifat a nifer o sefydliadau yn y sector gwirfoddol.

Prisiau a Fforddadwyedd Tai

Yn ôl data Cofrestrfa Tir a Data CACI (2020) pris canolrif eiddo yn Ynys Môn yw £190,000, sydd yn uwch na ffigwr Cymru gyfan sef £163,000. Gwelwn gynnydd mewn prisiau tai ar draws Ardaloedd Llesiant Môn, ac mae canolrif isaf o ardaloedd Môn i'w weld yn **Ardal Llesiant Caergybi ac Ynys Cybi** lle yn 2020 roedd canolrif pris tŷ tua £140,000 (cynnydd o £30,000 ers yr asesiad diwethaf). Ar y llaw arall mae'r canolrif pris uchaf o holl ardaloedd Môn i'w weld yn ardal **Ardal Llesiant Aethwy a Seiriol**, lle yn 2020, roedd canolrif pris tŷ tua £225,000 (cynnydd o £35,000 ers yr asesiad diwethaf).

Mae fforddiadwyedd tai yn ffactor pwysig wrth edrych ar y maes yma ac yn Ynys Môn mae canolrif incwm aelwyd tua £29,078 ond mae angen o leiaf £37,143 i fforddio pris lefel mynediad. Mae hyn yn golygu bod **62% o aelwydydd Môn wedi eu prisio allan o'r farchnad.** Mae hyn yn uwch na'r sefyllfa yng Nghymru gyfan le mae 56% o aelwydydd wedi eu prisio allan o'r farchnad.

62%

o aelwydydd Môn wedi eu prisio allan o'r farchnad

Mae'r ganran yn amrywio o ardal i ardal gyda'r uchaf yn 69% wedi eu prisio allan o'r farchnad yn **Ardal Llesiant Lligwy a Twrcelyn** a'r ganran isaf o 54% yn **Ardal Llesiant Caergybi ac Ynys Cybi**. Mae'n debyg nad yw ffigyrau 2020 yn dangos llawn effaith y pandemig ar brisiau tai'r ardal, a bydd y rhain yn cael ei diweddaru pan fydd y data ar gael.

Mewn rhai ardaloedd yn Ynys Môn mae'r sefyllfa ail dai yn bryder sydd wedi ei amlygu drwy'r Holiadur Llesiant Môn ac Arolwg Cynllunio Lle. Yn ôl Strategaeth Dai 2022-27 Cyngor Môn mae ail gartrefi a llety gwyliau tymor byr wedi ysgogi teimladau cryf mewn rhai cymunedau ers cryn dipyn o flynyddoedd. Yn y cymunedau hyn, yn aml, ceir ymdeimlad o anghyfiawnder bod pobl yn cael eu prisio allan o'r farchnad dai lleol gan y rheiny sy'n prynu ail gartrefi neu gartrefi i'w gosod fel llety gwyliau tymor byr. Mewn rhai ardaloedd fel Rhosneigr mae 35% o'r tai yn yr ardal cyngor cymuned yn gartrefi gwyliau.

Mae'r Strategaeth Dai yn nodi yn aml, lleolir ail gartrefi yn y cymunedau Cymraeg ac o'u cwmpas, a gall hyn arwain at batrymau perchenogaeth tai sy'n effeithio'n andwyol ar ddefnydd o'r Gymraeg mewn cymunedau sy'n greiddiol i ffyniant hirdymor yr iaith Gymraeg. Mae ail gartrefi, ynghyd ag amrywiaeth o ffactorau ehangach eraill, yn effeithio ar fforddiadwyedd ac argaeledd tai i bobl leol ac yn codi prisiau yn y farchnad dai lleol, weithiau yn sylweddol.

Busnesau ac economi leol

Yn ôl Data Demograffi Busnes y Swyddfa Ystadegau Gwladol, yn 2020, roedd cyfanswm o 2,155 o fusnesau wedi cofrestru yn Ynys Môn.

Mae cyfradd busnesau newydd sy'n cychwyn yn Ynys Môn yn uwch na Gwynedd, ond yn llai na Gogledd Cymru a Chymru. Mae'r gyfradd o'r busnesau sy'n methu hefyd yn is yn Ynys Môn o'i gymharu â Gogledd Cymru a Chymru ond ychydig bach yn uwch na Gwynedd. Yn ôl data y Swyddfa Ystadegau Gwladol o 2017, mae 59% o gwmnïau yn Ynys Môn yn aros mewn busnes am o leiaf tair blynedd neu fwy. Mae hyn yn uwch na Chymru sydd ar 54%.

Mae economi leol a chanol trefi bywiog yn gallu cyfrannu'n sylweddol i lesiant economaidd a chymdeithasol ardaloedd, yn ogystal â chynnig ystod o wasanaethau i drigolion a chymunedau. Mae heriau sylweddol gan gynnwys newidiadau i arferion prynu cwsmeriaid, chynnydd technoleg ar-lein, Brexit a Covid-19 (fel nodwyd isod) dros y blynyddoedd diwethaf wedi arwain at gau nifer o siopau cadwyn genedlaethol a gwelir effaith hyn ar hyfywedd canol trefi ac ardaloedd 'stryd fawr'.

Amlygwyd pryder am gyflwr 'y stryd fawr' neu 'canol y dref' gan ymatebwyr Holiadur Llesiant Môn, ac fe gafodd ei adnabod fel un o'r prif bethau oedd yn effeithio ar ffordd oedd pobl yn teimlo am y lle roeddent yn byw yn **Ardal Llesiant Caergybi ac Ynys Cybi:**

"Mae canol y dref llawn tafarndai, siopau betio a siopau cludfwyd ac ychydig iawn o ddewis i bobl ifanc i fyw bywyd iachach." (Unigolyn o **Ardal Llesiant Caergybi ac Ynys Cybi, Holiadur Llesiant Môn**)

"Stryd fawr dlawd - siopau yn cau ac yn mynd i gyflwr gwael." (Unigolyn o **Ardal Llesiant Caergybi ac Ynys Cybi, Holiadur Llesiant Môn**)

"Mae canol y dref yn ddifreintiedig, mae palmentydd strydoedd yn fudr - nid ydynt yn apelio at drigolion ac ymwelwyr" (Unigolyn o **Ardal Llesiant Caergybi ac Ynys Cybi, Holiadur Llesiant Môn**)

Effaith Covid-19 a Brexit

Mae papur tystiolaeth 'Llesiant ac effaith Covid-19 a Brexit' Canolfan Polisi Cyhoeddus Cymru yn edrych ar effaith y 'ddwy sioc economaidd' a welir dros y blynyddoedd diwethaf ar unigolion a chymunedau lleol ar draws ardaloedd yng Nghymru.

Mae gan Ynys Môn borthladd masnachol mawr yng Nghaergybi, a hefyd amaeth yw prif sector gwaith y sir - dau faes sydd wedi ei effeithio yn sylweddol gan Brexit.

Mae adroddiad Canolfan Polisi Cyhoeddus Cymru yn amlygu risg Brexit, a'i effaith negyddol pellach ar y sectorau amaethyddol a bwyd, modurol, dur a gweithgynhyrchu a thwristiaeth. Mae'r rhan fwyaf o'r effeithiau hyn yn codi oherwydd oedi ar y ffin, wrth i fasnachwyr addasu i ofynion tollau a rheoliadol newydd yn ogystal â chwymp sydyn yn nifer y gweithwyr dramor. Mae hefyd yn golygu llai o grantiau a chefnogaeth ariannol i'r sector amaethyddiaeth.

Mae wedi arwain at oblygiadau mawr i sectorau a busnesau bach lleol sy'n dibynnu ar fewnforion ac allforion, a adlewyrchir yn lefelau'r traffig sy'n dod drwy ddociau fel Caergybi.

Dadansoddiad yr adroddiad yw bod Covid-19 wedi cael effaith fwyaf negyddol yn y sector llety a bwyd, ac oherwydd bod cyfran uwch o weithwyr mewn sectorau twristiaeth, manwerthu a lletygarwch yn nhrefi arfordirol ac ardaloedd gwledig Gogledd Cymru, roedd y risg i waith a chyflogau yn uwch yn y cymunedau yma.

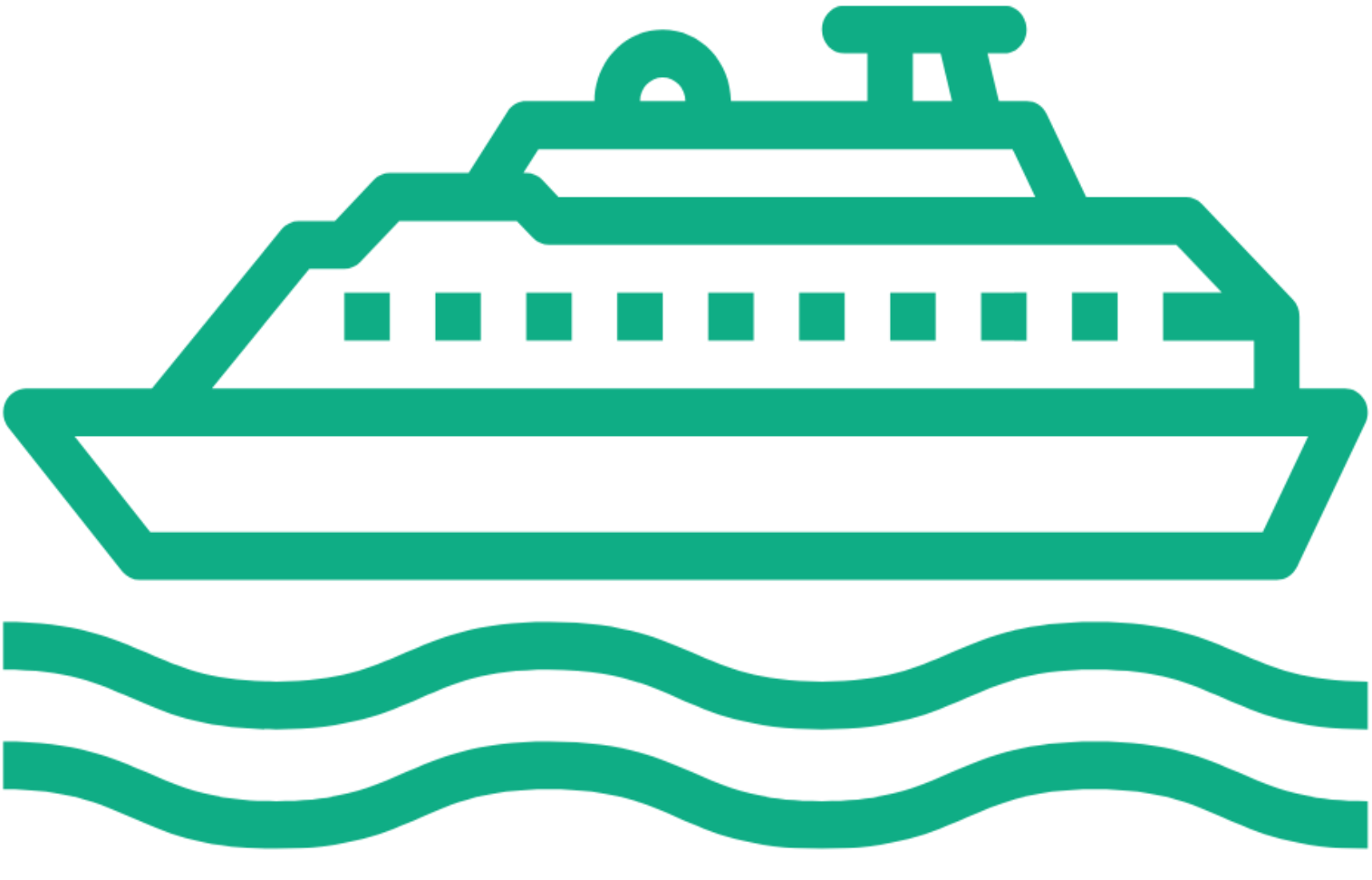

Sgiliau am oes

Mae addysg, hyfforddiant ac ennill sgiliau yn holl bwysig wrth ystyried datblygiad economi Ynys Môn. Yn ôl data o'r Cyfrifiad yn 2011, yn Ynys Môn mae 24% o'r boblogaeth 16 oed a throsodd heb gymhwyster, i gymharu gyda 26% yng Nghymru gyfan.

Mae'r ffigwr yma yn amrywio ar draws Ynys Môn lle mae'r canran isaf yn **Ardal Llesiant Aethwy a Seiriol** (18%) a'r uchaf yn **Ardal Llesiant Caergybi ac Ynys Cybi** (30%). Yn Ynys Môn mae gan 13% gymhwyster Lefel 1, 16% Lefel 2, 12% Lefel 3, 26% Lefel 4 neu uwch a 8% gyda phrentisiaeth neu gymhwyster arall. I gymharu yng Nghymru mae gan 13% gymhwyster Lefel 1, 16% Lefel 2, 12% Lefel 3, 25% Lefel 4 neu uwch a 8% gyda phrentisiaeth neu gymhwyster arall. Mae'r ffigyrau yma wedi dyddio erbyn hyn a fydd yn cael ei ddiweddaru pan mae data newydd yn cael ei ryddhau.

O 2018/19 mae Llywodraeth Cymru wedi cyflwyno set newydd o fesurau perfformiad sy'n cynnwys y sgôr pwyntiau Llythrennedd, y sgôr pwyntiau Rhifedd a'r sgôr pwyntiau Gwyddoniaeth. Mae hyn yn ei gwneud hi'n anodd cymharu o flwyddyn i flwyddyn dros y blynyddoedd diwethaf ac nid oes dadansoddiad fesul sir ers 2018/19. Fodd bynnag, mae ffigyrau ar gael am y nifer o adawyr ysgol blwyddyn 11 y gwyddys sydd ddim mewn addysg, cyflogaeth na hyfforddiant (NEET). Yn Ynys Môn mae'r ganran am 2020 yn 4.7%, sy'n gynnydd sylweddol o 2018, pan oedd y ffigwr yn 1.1%. Mae'r ganran yma hefyd yn uwch na ffigwr Cymru gyfan ar gyfer 2020 sef 1.7%. Mae'n bosib fod cyfnod Covid-19 wedi effeithio ar ganran, gyda swyddogion yn methu cynnig yr un cymorth wyneb yn wyneb yn ystod y pandemig, fodd bynnag, mae NEET hefyd yn gysylltiedig â thlodi. Er mwyn mynd i'r afael â'r mater mae Gwasanaeth Ieuenctid yn cydweithio â'r ysgolion, TRAC, Gyrfa Cymru, Grŵp Llandrillo Menai, Swyddogion Lles a Cyfiawnder Ieuenctid.

Gofal plant

Mae gofal plant hygyrch a fforddiadwy yn ystod plentyndod cynnar yn hanfodol ar gyfer llesiant rhieni a'r plentyn, ac mae hefyd yn ffactor economaidd bwysig gan ei fod yn caniatáu i'r rhiant ddychwelyd i'r gwaith tra hefyd yn darparu sylfaen addysg a phrofiadau cynnar ar gyfer datblygiad iach i blentyn.

Mae'r Asesiad o Ddigonolrwydd Gofal Plant (2017) yn dangos bod dosbarthiad yr holl ddarparwyr gofal plant yn anwastad ar draws Ynys Môn. Yn 2017, nodwyd bylchau yn y ddarpariaeth yn **Ardal Llesiant Bro Aberffraw a Bro Rhosyr** ac **Ardal Llesiant Talybolion** a nodwyd hefyd diffyg yn y ddarpariaeth o warchodwyr plant sy'n siarad Cymraeg ar draws y sir, rhywbeth sy'n bwysig o ystyried pryderon am yr iaith Gymraeg yn Ynys Môn (fel nodwyd eisoes ym mhennod **'Poblogaeth ac Iaith'** y llyfryn) Bydd yr Asesiad o Ddigonolrwydd Gofal Plant yn cael ei ddiweddaru yn 2022.

DIWYLLIANNOL

Llesiant diwylliannol

Mae llesiant diwylliannol yn cynnwys elfennau fel chwaraeon, digwyddiadau a mannau diwylliannol yn ogystal â mannau gwyrdd. Mae cysylltiad agos rhwng y pynciau yma a llesiant cymdeithasol ac iechyd, llesiant amgylcheddol a'r iaith Gymraeg.

Wrth edrych ar y data isod rhaid bod yn ymwybodol nad ydi pob grŵp demograffeg yn cael mynediad cyfartal i weithgareddau diwylliannol.

Nodir ym mhapur tystiolaeth 'Llesiant Diwylliannol' Canolfan Polisi Cyhoeddus Cymru fod teuluoedd gyda phlant (5-10 oed) ac aelwydydd lle mae un aelod eisoes yn cymryd rhan mewn gweithgareddau yn cael effaith bositif ar gyfranogiad, gyda ffactorau fel oedran (bod dros 75 oed), statws ariannol (incwm isel) ac ethnigrwydd (phobl o gefndiroedd Du neu Asiaidd) yn tueddu cael effaith fwy negyddol ar gyfranogiad. Awgrymir yn yr adroddiad bod edrych a mapio darparwyr celfyddydau, diwylliant, gweithgareddau, treftadaeth a chwaraeon lleol yn holl-bwysig, a bod angen rhoi ystyriaeth benodol i'r rhai sydd â chysylltiad efo ardaloedd o amddifadedd neu gyfranogiad is.

Cadw'n heini

Mae gan gyfranogiad mewn chwaraeon ran bwysig i chwarae mewn llesiant diwylliannol, ac fel nodir ym mhapur tystiolaeth 'Llesiant Diwylliannol' Canolfan Polisi Cyhoeddus Cymru, mae linc rhyngddo ac iechyd meddyliol a corfforol gwell.

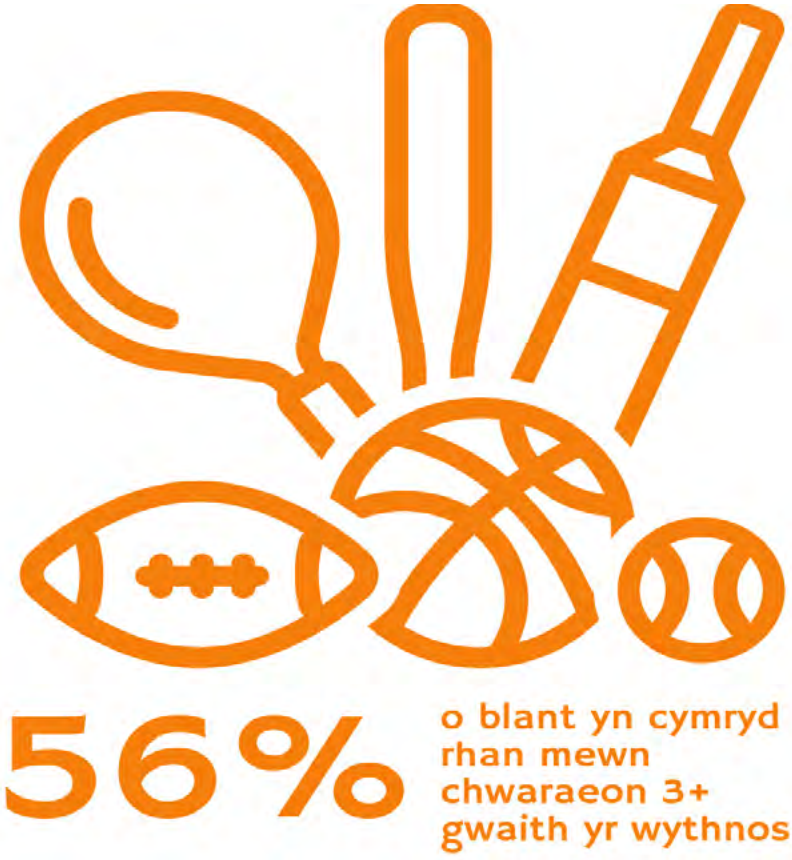

Yn ôl Arolwg Chwaraeon Ysgol ddiweddaraf Chwaraeon Cymru mae mwy o blant Ynys Môn yn cymryd rhan mewn chwaraeon tri neu fwy o weithiau'r wythnos na sydd ar draws Cymru. **Yn 2018 roedd bron i 56% o ddisgyblion Môn yn cymryd rhan mewn gweithgaredd chwaraeon tri neu fwy o weithiau yr wythnos, i gymharu gyda 48% yng Nghymru.**

Yn ôl ffigyrau Arolwg Cenedlaethol Cymru o 2019-20 roedd 34% o oedolion yn dweud eu bod yn cyfranogi mewn gweithgareddau chwaraeon deirgwaith neu fwy yr wythnos ym Môn i gymharu gyda 32% yng Nghymru.

Ym Môn a Chymru gyfan, mae gwahaniaeth i'w weld yn y ganran o ferched a dynion sydd yn cyfranogi mewn chwaraeon deirgwaith neu fwy

yr wythnos lle yn 2019/20 roedd 27% o ferched a 42% o ddynion Môn yn cyfranogi i gymharu gyda 28% a 36% ar lefel Cymru. Er nad oes ffigyrau i'w weld ar lefel Môn, yng Nghymru yn 2019 roedd gwahaniaeth i'w weld mewn cyfranogiad fesul grŵp oed gyda'r canran yn lleihau wrth i bobl fynd yn hyn gyda'r canran uchaf mewn rhai 16-24 oed (49%) a'r isaf yn y grŵp oedran 75 oed a hyn (8%).

Trafodwyd effaith y pandemig ar iechyd corfforol ym mhapur tystiolaeth 'Llesiant Diwylliannol' Canolfan Polisi Cyhoeddus Cymru, ac mae'n cyfeirio at arolwg gan Iechyd Cyhoeddus Cymru o Chwefror 2021 lle ddywedodd 47% o ymatebwyr ar draws Cymru eu bod yn 'teimlo bod eu ffitrwydd corfforol wedi dirywio dros y 12 mis diwethaf'. Yn ogystal fe ddywedodd 40% o ymatebwyr 'bod wedi rhoi pwysau ymlaen'. Mae'n bwysig felly fod yn ymwybodol o effaith y pandemig a'r cyfnod clo ar lefelau cyfranogiad chwaraeon, a bydd data yn cael ei ryddhau yn hwyrach yn y flwyddyn i weld lefelau cyfranogiad y sir yn sgil y pandemig. Mae'r data yma hefyd yn adlewyrchu'r cysylltiad agos rhwng cyfranogiad chwaraeon ac iechyd da (fel nodwyd eisoes ym mhennod **'Cymdeithasol'** y llyfryn)

Dylid fod yn ymwybodol o argaeledd cyfleusterau chwaraeon yn y sir. Dangosir data dangosyddion MALIC o 2019 fod amser teithio cyhoeddus a preifat dwyffordd i gyfleuster chwaraeon yn uwch yn Ynys Môn na Chymru, gydag amser cyfartalog o 70 munud a 13 munud i gymharu gyda 55 munud a 10 munud yn y drefn honno

Gweithgareddau i bobl ifanc

Mae Asesiad Digonolrwydd Chwarae (2018) yn nodi'r gwaith a wnaed gydag ysgolion a chymunedau i sicrhau gweithgareddau chwarae am ddim / cost isel, cyfleoedd chwarae mewn ardaloedd gwledig a chyfleoedd chwarae i ddiwallu anghenion penodol plant a phobl ifanc.

Mater arall i godi gan ymatebwyr Holiadur Llesiant Môn ac Arolwg Cynllunio Lle oedd diffyg gweithgareddau i bobl ifanc yn eu harddegau, gan arwain yn ôl rhai trigolion at broblemau cymdeithasol fel ymddygiad gwrthgymdeithasol a fandaliaeth. Roedd cyfeiriad hefyd at ddirywiad yn y clybiau ieuenctid a chlybiau Ffermwyr Ifanc yn Ynys Môn. Nododd rhai ymatebwyr eu bod yn pryderu bod nifer o bobl ifanc yn penderfynnu gadael yr ardal oherwydd diffyg cyfleusterau.

Digwyddiadau a mannau diwylliannol

Mae gan fynychu digwyddiadau celfyddydol, yn ogystal ag ymweld ag amgueddfeydd a llefydd hanesyddol rôl bwysig i chwarae mewn llesiant diwylliannol yr ardal.

Mae ffigyrau amser hamdden ar gael ar gyfer y cyfnod cyn y pandemig. **Yn ôl data Arolwg Cenedlaethol Cymru o 2019/20 roedd 66% o oedolion yn Ynys Môn yn dweud eu bod wedi bod mewn digwyddiad celfyddydol yn ystod y 12 mis diwethaf** a 34% wedi ymweld ag amgueddfa. Mae ffigyrau Ynys Môn yn is na Chymru gyfan le yn 2019/20 roedd 70% wedi bod mewn digwyddiad celfyddydol a 43% wedi ymweld amgueddfeydd. Yn yr arolwg yn 2016/17 roedd 68% o oedolion Ynys Môn yn datgan eu bod wedi mynychu mannau hanesyddol yn ystod y 12 mis diwethaf. Mae'r ffigwr yma yn uwch na Chymru gyfan le gwelwyd 58% yn datgan eu bod wedi mynychu man hanesyddol.

Dangosir Arolwg Cenedlaethol Cymru fod 69% o oedolion 16 oed a throsodd Môn yn mynychu neu gymryd rhan mewn gweithgareddau celfyddydol, diwylliant neu dreftadaeth deirgwaith neu fwy y flwyddyn yn 2019/20, sydd yn is na'r canran yn 2017-18 sef 75%. Mae hyn hefyd yn wir ar gyfer Cymru gyfan, sydd hefyd wedi gweld lleihad dros yr un cyfnod o 75% yn 2017-18 i 71% yn 2019-20. Pan edrychir ar y canrannau Ynys Môn yn ystod 2019/20 gwelir fod gwahaniaeth yn y canrannau mewn gwahanol grwpiau oed, ac yn 2019-20 roedd 77% o bobl 25-44 oed, 73% o bobl 45-64 oed, 61% o bobl 65-74 oed a 51% o bobl 75 oed a throsodd yn mynychu neu gymryd rhan. Mae'r gwahaniaeth yma mewn grwpiau oed hefyd i'w weld yng Nghymru gyfan yn 2019-20.

Rhaid bod yn ymwybodol o effaith Covid-19 a'r cyfnodau clo ar y sectorau hyn a bod y ffigyrau yn edrych ar y cyfnod cyn y pandemig. Pan fydd data mwy diweddar ar gael bydd yn hollbwysig i'w cymharu gyda'r cyfnod cyn Covid-19.

Mae gan lyfrgelloedd ran pwysig i'w chwarae o fewn diwylliant a'r gymuned. Dangosir data dangosyddion MALIC o 2019 fod amser cyfartalog teithio dwyffordd cyhoeddus a preifat i lyfrgell cyhoeddus yn uwch yn Ynys Môn na Chymru gyfan, gydag amser cyfartalog o 53 munud a 13 munud i gymharu gyda 45 munud a 10 munud.

Mannau gwyrdd

Mae cysylltiad agos rhwng llesiant diwylliannol a threulio amser mewn mannau gwyrdd a natur, ac mae agosatrwydd at fan gwyrdd naturiol yn un ffurf o asesu amgylchedd ffisegol ardal. Fodd bynnag, tra bod mynediad i fannau gwyrdd lleol yn cynnig cyfleoedd i lesiant cymunedau ar draws y sir. Gwelir hefyd y berthynas ddeublyg rhwng cyfleoedd economaidd sy'n denu twristiaeth i'r ardal ond heriau amgylcheddol yn ymwneud ag addysgu ymwelwyr i barchu byd natur (fel nodwyd eisoes ym mhennod **'Amgylcheddol'** y llyfryn)

Mae sgôr data dangosyddion MALIC o 2019 ar gyfer agosatrwydd at Fan Gwyrdd Naturiol Hygyrch yn is ar gyfer Ynys Môn na Chymru gyfan, sef 65% i gymharu gyda 77%. Dangosir ffigyrau Arolwg Cenedlaethol Cymru o 2018/19 fod 90% o bobl Môn yn teimlo ei bod hi'n hawdd i gerdded i ofod gwyrdd lleol ac mae 84% yn fodlon gydag ansawdd y gofod gwyrdd lleol. Roedd 69% yn cytuno fod gan y gofod gwyrdd lleol amrywiaeth o fywyd gwyllt.

Mae'n ymddangos, fodd bynnag, bod cysylltiadau gwael tuag at fannau gwyrdd, a diffyg rhwydweithiau iddynt ac ohonynt, mewn rhai ardaloedd yn Ynys Môn. Canlyniad hyn yw lleihau mynediad hygyrch at fannau gwyrdd a'u defnydd ymysg y bobl hynny sydd eu hangen fwyaf. Yn ôl Cyfoeth Naturiol Cymru mae angen cynyddu mynediad at fannau gwyrdd o amgylch Caergybi, Llangefni ac Amlwch yn benodol ac fe allai gyfrannu'n gadarnhaol i fynd i'r afael ag iechyd poblogaeth y sir.

Roedd cael digon o lefydd awyr agored i fynd am dro, bod yn agos at lan y môr a'r arfordir ac amgylchedd wyrdd, naturiol a bywyd gwyllt yr ardal yn bwysig i drigolion Ynys Môn, a nodir ymysg y prif bethau da am yr ardal mewn ymateb i Holiadur Llesiant Môn. Yn yr un modd, roedd Arolwg Cynllunio Lle yn adlewyrchu neges debyg ac roedd yr amgylchedd a llwybrau cerdded yn cael ei adnabod fel un o brif asedau oedd yn cyfrannu at lesiant cymunedau Ynys Môn.

Fodd bynnag, derbynniwyd rhai sylwadau am rhai problemau yn ymwneud â mynediad diogel a hygyrch hefyd:

"Ardal unig iawn i blentyn heb man priodol diogel i chwarae gyda ffrindiau. Dim llwybrau priodol ddiogel i goets, beicio na cherdded." (Unigolyn o **Ardal Llesiant Lligwy a Twrcelyn, Holiadur Llesiant Môn)**

"Rydym yn deulu ifanc, a mwynhau mynd am dro, ond achos bod dim palmant a tydi'r llwybr cyhoeddus heb ei ail-agor, mae mynd am dro yn golygu unai cerdded ar lon peryglus ofnadwy hefo plant ifanc a ci - a gorfod stopio bob munud i adael car neu dractor wibio heibio, neu fel arall, mynd yn y car i rwla saffach i fynd am dro, sy'n hollol hurt. Dyni'n poeni am yr amgylchedd, felly well ganddo ni fynd am dro heb orfod defnyddio car." (Unigolyn o **Ardal Llesiant Canolbarth Môn a Llifon, Holiadur Llesiant Môn)**

Beth yw'r camau nesaf?

Erbyn Ebrill 2023 bydd y Bwrdd yn cyhoeddi Cynllun o Lesiant Lleol ar gyfer ardaloedd Gwynedd ac Ynys Môn. Bydd y cynllun yn amlinellu Amcanion Llesiant y Bwrdd yn ogystal â'r camau y bydd yn eu cymryd i wireddu'r amcanion hynny.

Mae'r Bwrdd yn gweithredu ar draws y ddwy sir ac mae'r data a barn pobl o fewn yr asesiad yma yn dangos bod anghenion pobl a chymunedau Gwynedd a Môn yn debyg iawn. Fe fydd y Bwrdd felly yn penderfynu ar amcanion llesiant cyffredin ar gyfer y ddwy ardal.

Rydym yn cydnabod bod bylchau yn y wybodaeth sydd wedi ei gasglu hyd yma ac y bydd angen dadansoddiad mwy manwl o bynciau a themâu unigol i ddatblygu'r cynllun llesiant lleol, a'r gobaith yw y bydd canlyniadau cychwynnol Cyfrifiad 2021 yn bwydo i mewn i'r Cynllun hefyd. Rydym yn cydnabod bod angen craffu pellach ar dueddiadau'r dyfodol fel y gall y Bwrdd gynllunio yn effeithiol. Er mwyn gallu cyhoeddi cynllun cyraeddadwy sy'n cwrdd ag anghenion ein cymunedau bydd y Bwrdd yn edrych ar yr asesiad yma o lesiant lleol ond hefyd yn ystyried asesiadau eraill sydd wedi eu cyhoeddi, yn ogystal â thystiolaeth o beth sydd wedi gweithio mewn ardaloedd eraill.

Bydd y Bwrdd hefyd angen ystyried datblygiadau eraill i'r dyfodol ac effaith hyn ar lesiant pobl Gwynedd a Môn – mae hyn yn cynnwys goblygiadau hir dymor Covid-19 a Brexit. Bydd yn gwneud hyn ochr yn ochr â gwaith grwpiau eraill megis Bwrdd Uchelgais Gogledd Cymru a'r Bwrdd Cymunedau Diogelach Rhanbarthol.

Wrth gytuno ar y camau i'w cymryd i wella llesiant yn Ynys Môn, bydd y Bwrdd yn sicrhau bod darparwyr gwasanaethau cyhoeddus yn cyd-weithio yn effeithiol ac yn datblygu cynllun gweithredu fydd yn rhoi pwyslais ar weithgareddau ataliol i gael effaith cadarnhaol yn yr hir dymor.

Yn bwysicach, bydd y Bwrdd yn eich cynnwys chi yn y broses a bydd yn awyddus i glywed eich barn am yr hyn fydd yn gweithio o fewn eich cymuned a'ch ardal i wella llesiant. Bydd mwy o wybodaeth i ddilyn cyn diwedd y flwyddyn am gyfleoedd i helpu'r Bwrdd siapio eu Cynllun.

Am fwy o wybodaeth...

Gwefan
www.LlesiantGwyneddaMon.org

Facebook
@LlesiantGwyneddaMon
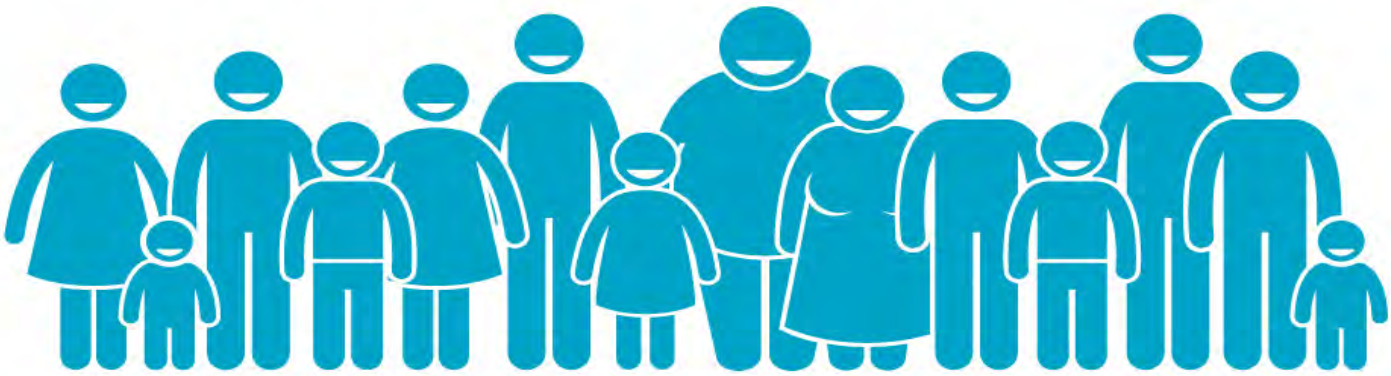
Ffôn
01766 771000
(a gofynnwch am Rheolwr Rhaglen Bwrdd Gwasanaethau Cyhoeddus Gwynedd a Môn)